

פרק א' התוצר לענפיו

המיתון שהשתרר במשך בשלהי שנת 2000 נמשך והעמיק השנה. התוצר המקומי הגולמי לנפש התכווץ ב-3.1 אחוזים, תוך קיפאון בצריכה הפרטית והצטמצמות ניכרת של ההשקעה והיצוא. המיתון הקיף את כל ענפי המשק, שסבלו מדעיכת הביקושים; פריון העבודה והפריון הכולל המשיכו להדרדר; הרעה ברווחיות הוסיפה לערער את יציבות הפירמות במגזר העסקי. הקיפאון בפעילות הכלכלית השליך על שוק העבודה: השכר הריאלי נשחק ב-5.7 אחוזים, ושיעור האבטלה עלה מ-9.3 אחוזים אשתקד ל-10.3 אחוזים. ירידה בהכנסה השוטפת של משקי הבית, שחיקה של הנכסים הפיננסיים, והפנמת עומק המיתון והתמשכותו הביאו - לנוכח ההחרפה במגבלת הנזילות - להתכווצות חדה של הצריכה הפרטית ולצניחה של שיעור החיסכון הפרטי.

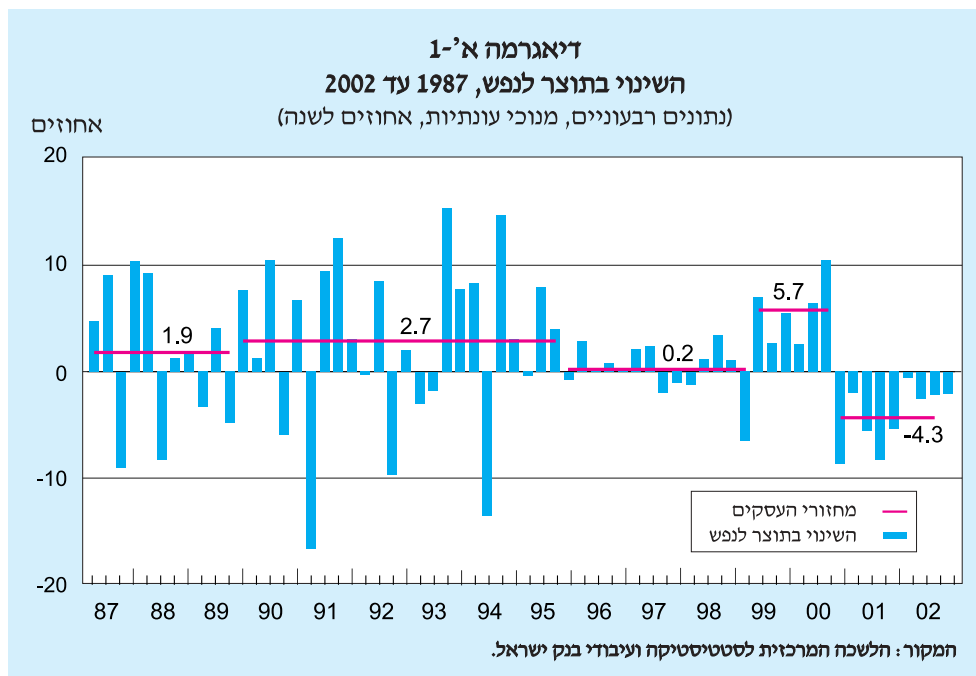
המיתון הוא פועל יוצא של שני זעזועים שליליים - ההסלמה בעימות המזוין עם הפלשתינים (האינתיפאדה) וההאטה הכלכלית והמשבר בענפי הטכנולוגיה העילית בעולם. שלא כמו בשנת 2001, אשר בה אובדן התוצר בגין האינתיפאדה היה דומה להפסד בגין השפל בביקושים ליצוא הישראלי, הרי ב-2002 האינתיפאדה היא שתרמה את חלק הארי להתכווצות הפעילות הכלכלית. על פי האומדן המתבסס על השימושים המצרפיים, הנזק הישיר של התמשכות האינתיפאדה בשנת 2002 נאמד ב-3.1 עד 3.8 אחוזי תוצר מקומי גולמי. הצניחה של היצוא הישראלי כתוצאה מההאטה הכלכלית בעולם גרעה השנה כ-1.4 אחוזי תוצר.

בשנה קשה זו היה בכוחה של המדיניות הכלכלית להוסיף יציבות למשק ולהחליש את השפעתם השלילית של הזעזועים החיצוניים. לקראת פתיחת שנת 2002 הושגה הסכמה על צעדי מדיניות מתואמים, שהיו מבטאים ריסון פיסקלי לצד הרחבה מוניטרית - תמהיל מדיניות שהיה מסייע לבלימת ההדרדרות הכלכלית. ברם, הסכמה זו לא הוצאה אל הפועל, משום שההפחתה של שתי נקודות אחוז בריבית בנק ישראל, בדצמבר 2001, לא לוותה בצעדים תומכים בתחום הפיסקלי, מה שהביא למעשה להרחבה פיסקלית ומוניטרית בעת ובעונה אחת. בתנאים אלה, בייחוד על רקע ההסלמה הביטחונית בתחילת השנה, התפתח פיחות חד, שהתרגם במהירה לעליית מחירים מתמשכת, מעל ומעבר ליעד האינפלציה, וגדל הסיכון להתערערות היציבות של המערכת הפיננסית. התפתחויות אלה חייבו נקיטת צעדים נמרצים לריסון מוניטרי וקונסולידיציה פיסקלית: העלאה ניכרת של ריבית בנק ישראל והתאמת התקציב, שהייתה מורכבת מהטלת מסים ומקיצוץ בתשלומי ההעברה ובהוצאות הממשלה, תוך תיקון יעד הגירעון כלפי מעלה. התהפוכות במדיניות הכלכלית לא היטיבו עם המשק בשנה קשה זו, שכן הרמה הגבוהה שאליה הגיעה הריבית הריאלית לקראת סוף השנה וגידול הסיכויים לאי-עמידה ביעד הגירעון בשנת 2003 הם תנאי רקע לא נוחים ליציאה מהמיתון.

1. קווי ההתפתחות העיקריים

המיתון שהשתרר במשך בשלהי שנת 2000 נמשך והעמיק השנה, על רקע ההסלמה בעימות המזוין עם הפלשתינים (האינתיפאדה) וההאטה הכלכלית בעולם, ולעת עתה סימני התאוששות אינם נראים באופק. התוצר המקומי הגולמי לנפש התכווץ ב-3.1 אחוזים, אחרי ירידה דומה אשתקד; השכר למשרת שכיר נשחק נומינלית, לראשונה בתולדות המשק, ושחיקתו הריאלית עמדה על 5.7 אחוזים; שיעור האבטלה הוסיף לעלות, חרף ירידה של שיעור ההשתתפות בכוח עבודה, והגיע לרמה של 10.3 אחוזים בממוצע שנתי. הרעה ברמת החיים, כתוצאה מירידה בהכנסה השוטפת ושחיקה של בנכסים הפיננסיים של הציבור, יחד עם הפנמת עומק המיתון והתמשכותו ואי-ודאות בתחום המדיני-ביטחוני גרמו להנמכת הציפיות של משקי הבית לגבי תוואי הכנסותיהם בעתיד, והדבר התבטא בהצטמצמות ניכרת של הצריכה הפרטית ובהמשך הקיפאון בהשקעה.

המיתון שהשתרר במשך בשלהי שנת 2000 כתוצאה מפרוץ האינתיפאדה ומהאטה הכלכלית בעולם, נמשך והעמיק ב-2002. התמ"ג ירד ב-3.1 אחוזים, תוך קיפאון בצריכה הפרטית וצמצום ניכר של ההשקעה והיצוא.

האינתיפאדה הייתה הגורם הדומיננטי בהשפעתו על היקף הפעילות הכלכלית ועל הרכב הצמיחה בשנת 2002. הערכות קודמות בדבר עוצמת הפגיעה הישירה של האינתיפאדה בכלכלת ישראל נעו סביב שני אחוזי תוצר בחשבון שנתי ל-2001'. בשנתה הראשונה פגעה האינתיפאדה באופן ישיר במספר ענפי משק – התיירות והיצוא לשטחים – וכן בחקלאות ובבנייה, עקב צמצום ההעסקה של עובדים מהשטחים. החרפת העימות

האינתיפאדה הייתה הגורם הדומיננטי בהשפעה על היקף הפעילות הכלכלית בשנת 2002.

1 האומדן הראשוני שנערך על ידי משרד האוצר כחודשיים אחרי פרוץ האירועים (אגף כלכלה והכנסות המדינה במשרד האוצר, מידע כלכלי מ-27 לנובמבר 2000) מדבר על פגיעה של לכל היותר כ-2 אחוזי התוצר בשנת 2001. הערכה של בנק ישראל (דין וחשבון 2001, תיבה א'-1) לגבי חמשת הרבעים הראשונים של האינתיפאדה עומדת על 12.2 מיליארדי ש"ח (במחירי 2001), שהם כ-2 אחוזי תוצר.

הנזק הישיר של
התמשכות האינתיפדה
ב-2002 נאמד בין 3.1 עד
3.8 אחוזי תוצר.

ההאטה הכלל-עולמית
והמשבר בענפי
הטכנולוגיה העילית הם
הסיבה להמשך הירידה
ביצוא, שגרעה מהתוצר
כ-1.4 אחוזים.

הצבאי ב-2002, כולל מבצע "חומת מגן" ושהייה ממושכת בשטחי הרשות הפלסטינית, הביאו להפנמה של אופק העימות ושל מחירו הכבד, שהתבטאו הן בצד ההיצע והן בצד הביקוש. התפתחות שבלטה השנה היא שמלבד הפגיעה השוטפת בתוצר, גורמת האינתיפאדה גם נזק בלתי מבוטל לתוצר העתידי, נזק ההולך וגדל עם החרפת העימות. מכלול שיקולים אלה הצריך עריכת אומדן של השפעת האינתיפאדה על הפעילות הכלכלית מצד השימושים המצרפיים (תיבה א'-1), ולא מצד ענפים בודדים, כפי שנעשה בעבר. על פי אומדן זה, הנזק הישיר של התמשכות האינתיפאדה בשנת 2002 נע בין 3.1 ל-3.8 אחוזי תוצר, שהם 14.6 עד 17.9 מיליארדי ש"ח (במחירי 2001).

האטה כלכלית בעולם ומשבר חריף בענפי הטכנולוגיה העילית, שהם זעזוע ביקוש חיצוני למשק, גרמו לירידה חדה ביצוא, וכך הוסיפו לדיכוי הביקושים המקומיים והתוצר. הזעזוע היה חזק במיוחד בשנת 2001, שבה הביאה התכווצות היצוא לאובדן כ-2.6 אחוזי תוצר. השנה גרעה הירידה ביצוא כ-1.4 אחוזים בלבד. מכאן, שלהבדיל משנת 2001, אשר בה אובדן התוצר בגין האינתיפאדה היה דומה להפסד בגין המשבר העולמי בענפי הטכנולוגיה העילית, הרי השנה האינתיפאדה היא שתרמה את חלק הארי להתכווצות הפעילות הכלכלית.

לוח א'-1 המדדים לפעילות הכלכלית, 1986 עד 2002 (שיעורי השינוי הכמותיים, אחוזים)

2002		2002	2001	2000	1999-1996	1995-1990	1989-1986	
מחצית אי'	מחצית ב'							
-2.2	-2.2	-3.1	-3.1	4.6	0.9	2.6	2.0	התוצר המקומי לנפש
-0.3	-0.2	-1.0	-0.9	7.4	3.4	6.2	3.7	התוצר המקומי הגולמי
0.2	-0.1	-0.3	0.1	5.5	3.1			מזה: ללא חברות הזנק
-1.0	-2.2	-3.1	-2.4	9.7	3.8	7.6	4.6	התוצר העסקי
-0.3	-2.1	-2.1	-1.1	7.0	3.3			מזה: ללא חברות הזנק
-1.6	-0.6	-3.1	-5.4	10.0	2.8	7.3	0.9	מדד הייצור התעשייתי
10.2	10.4	10.3	9.3	8.8	8.0	9.8	7.1	שיעור האבטלה ²

(1) שיעורי שינוי מנוכי עונתיות (במונחים שנתיים) לעומת המחצית הקודמת.

(2) נתונים אלו מתייחסים לרמות ולא לשיעורי שינוי.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

בשנת 2002 הקיף המיתון
את כל ענפי המשק.
הירידה הנמשכת בפריון
הכולל ובפריון העבודה,
יחד עם שחיקה של
רווחיות החברות
והתשואה להון, אינן
מבשרות תפנית קרבה
בפעילות הכלכלית.

שלא כמו בשנת 2001 - שבה סימני המיתון ניכרו בעיקר בענפי יצוא - הרי בשנת 2002 החריף המיתון והקיף את כל ענפי המשק והשימושים, למעט הצריכה הציבורית. אמנם קצב הירידה ברוב השימושים הואט במהלך השנה, אך נראה כי טרם הבשילו התנאים לתפנית בפעילות הכלכלית. פריון העבודה ופריון הייצור פחתו השנה בשיעורים גבוהים מאשר אשתקד, חרף הירידה בעלות העבודה, שיחד עם הפיחות הריאלי הקלו על החברות בעת דעיכת הביקושים. צמצום בתשומת העבודה וריסון שכר המועסקים במגזר הציבורי, שעלייתו מקשיחה את שוק העבודה, נחוצים כדי לאפשר את המשך

תהליך ההתאמה במגזר העסקי – אולם ספק אם גלגלי הצמיחה יתחילו לנוע כל עוד נמשכים האינתיפאדה והמיתון בביקושים העולמיים.

ניתוח השינויים בהרכב השימושים מלמד שהצריכה הפרטית לנפש קטנה השנה ב-2.5 אחוזים, ירידה שלא ידענו כמותה מאז שנת 1984. ההשקעה בענפי המשק צנחה ב-9.3 אחוזים. לעומת זאת הואט קצב ההתכווצות של ההשקעה בדיוור – שהלכה וקטנה משנת 1997, והייתה הגורם המרכזי לצמצום ההשקעה הגולמית במשק בשנים עברו. מפאת המשבר העולמי בענפי הטכנולוגיה העילית, ועל אף הפיחות הריאלי הגדול (5.8 אחוזים במונחי יצוא), נמשכה הירידה ביצוא הסחורות והשירותים, אמנם בעוצמה פחותה מאשר אשתקד.

הצריכה הציבורית הייתה השימוש היחיד שהתרחב השנה. ההוצאה לצריכה הציבורית, כולל היבוא הביטחוני, תפחה ב-5.3 אחוזים, בהמשך לגידול של 3.3 אחוזים אשתקד, כתוצאה מנסיקה של הוצאות הביטחון ועלייה מהירה של ההוצאה לצריכה ציבורית אזורית. התפתחות זו, יחד עם התכווצות התוצר, העלו את משקלה של הצריכה הציבורית בתוצר מ-29.2 אחוזים בשנת 2001 ל-31.2 אחוזים השנה. גידול הצריכה הציבורית קיזז כ-1.1 נקודות אחוז מהתרומה השלילית של השימושים האחרים לתוצר, אולם גידול זה אינו תומך בהתאוששות הכלכלית, מפני שהוא ממומן בעיקר על ידי הטלת מסים על הציבור, תוך הרחבת הגירעון, שמשמעותה העלאת מסים עתידית. התוצר העסקי פחת השנה ב-3.1 אחוזים, בהמשך להתכווצות של 2.4 אחוזים בשנת 2001. השפל בביקושים המקומיים ואי-התאוששות של הביקוש העולמי ליצוא הישראלי הם הגורמים העיקריים להדרדרות בפעילות העסקית. לצד הקיפאון בביקושים מרחפת אי-הוודאות ביחס למערכה הצבאית נגד עיראק ולהשלכותיה הגיו-פוליטיות והכלכליות. גורם זה, יחד עם מיעוט הזדמנויות עסקיות לנוכח צפי להמשך המיתון, הריבית הריאלית הגבוהה (הארוכה והקצרה), וקשיים בגיוס הון מעכבים את התחדשות תנופת ההשקעות של המגזר הפרטי. על אף הירידה בעלות העבודה ליחידת תוצר, נמשכה שחיקת רווחיות של החברות, וזו המשיכה לערער את יציבותן.

התהפוכות של המדיניות הכלכלית ב-2002 לא הוסיפו ליציבות המשק. בסוף 2001 סוכם בין משרד האוצר לבנק ישראל על חבילת צעדים מתואמים ליישום מדיניות פיסקלית מרסנת לצד מדיניות מוניטרית מרחיבה – התמהיל התומך בחזרה לצמיחה. בין צעדים אלה היה קיצוץ נרחב בהוצאות הממשלה, שהיה נחוץ כדי לעמוד ביעד הגירעון של 3 אחוזי תוצר לנוכח הירידה החדה בגביית המסים, והפחתה ניכרת של ריבית בנק ישראל. במסגרת ההסכמות שהושגו, הפחית הבנק המרכזי את הריבית בשתי נקודות אחוז בחודש דצמבר, אולם ההתאמה המקבילה של התקציב לא הוצאה לפועל. כתוצאה מכך נפתחה שנת 2002 עם תמהיל של מדיניות פיסקלית ומדיניות מוניטרית מרחיבות, תמהיל שלא היה מתאים למשק, בייחוד על רקע הסלמת האירועים הביטחוניים בחודשים הראשונים של השנה. ההפחתה החדה של הריבית, הגברת הלחץ הפיסקלי בגלל גידול ניכר של הוצאות הביטחון, חוסר תגובה הולמת של הממשלה על ההרעה במצב הכלכלי ועלייה ברמת הסיכון המשקי הביאו לפיחות חד של השקל. ההתפתחויות בשוק המט"ח ועליית המחירים לגבול העליון של יעד האינפלציה השנתי ברביע הראשון של 2002 היו תגובה על התנאים ששררו בעקבות אי-ביצוע מתואם של חבילת המדיניות הכלכלית.

הצריכה הפרטית לנפש ירדה בשנת 2002 ב-2.5 אחוזים. ההשקעה בענפי המשק צנחה ב-9.3 אחוזים, אך קצב ההתכווצות של ההשקעה בדיוור פחת השנה. נמשכה הירידה ביצוא הסחורות והשירותים.

הצריכה הציבורית הייתה השימוש היחיד שהתרחב השנה, וזאת כתוצאה מנסיקה של הוצאות הביטחון ועלייה של ההוצאה האזורית. משקל הצריכה הציבורית בתוצר עלה מ-29.2 אחוזים בשנת 2001 ל-31.2 אחוזים השנה.

התוצר העסקי פחת ב-3.1 אחוזים. הגורמים העיקריים לכך הם השפל בביקושים המקומיים ואי-התאוששות של הביקוש העולמי ליצוא הישראלי.

התהפוכות של המדיניות הכלכלית לא הוסיפו ליציבות המשק. חבילה מתואמת של מדיניות פיסקלית מרסנת לצד מדיניות מוניטרית מרחיבה, שסוכם עליה בסוף 2001, לא בוצעה כהלכה: להפחתה חד של הריבית לא התלוותה התאמה של התקציב. כתוצאה מכך נפתחה שנת 2002 בהרחבה פיסקלית ומוניטרית – תמהיל שלא התאים למשק, בייחוד על רקע ההסלמה במצב הביטחוני.

בכל זאת, נמנע הבנק המרכזי באותה העת מהעלאת הריבית, שכן ההערכה הייתה כי הקיפאון בביקושים המקומיים ירסן את עליית המחירים, וכך ייהנה המשק מהריבית הריאלית הנמוכה ומהפיחות הריאלי גם יחד.

בחודש יוני, כשהפיחות של שער החליפין ועליית המחירים נמשכו בקצב מהיר והזינו זה את זה, והתגברו החששות ממשבר פיננסי – הועלתה ריבית בנק ישראל ב-4.5 נקודות אחוז, ומהלך זה הביא לרגיעה בשוק מטבע החוץ ולריסון עליית המחירים. במקביל נערכה התאמה משמעותית של מסגרת התקציב והרכבו, תוך הסטת מקורות לתקציב הביטחון: הוחלט להכביד – באופן זמני, עד סוף 2003 – את נטל המס העקיף והישיר באמצעות העלאת שיעורי המס, לקצץ בתשלומי ההעברה ובסעיפי הקניות של משרדי הממשלה ולהעלות את יעד הגירעון התקציבי ל-3.9 אחוזי תוצר. צעדים אלה ומאמץ לריסון הגירעון בסוף 2002 אפשרו לסגור את השנה עם גירעון של 4.0 אחוזי תוצר. כתוצאה מהתפתחויות אלה התאפיינה המחצית השנייה של 2002 במדיניות פיסקלית ומוניטרית מרסנת. ברור אפוא כי מדיניות כלכלית מאוזנת – במתכונת החבילה המוסכמת של סוף 2001 – הייתה תורמת למשק יותר מאשר תהפוכות המדיניות שהתרחשו במהלך השנה, שכן הרמה הגבוהה שאליה הגיעה הריבית הריאלית לקראת סוף השנה וגידול הסיכויים לאי-עמידה ביעד הגירעון בשנת 2003 הם תנאי רקע לא נוחים ליציאה מהמיתון.

עם זאת ראוי לציין, כי בשנה קשה זו התקבלו החלטות ונקטו צעדי מדיניות להתמודדות עם שלוש בעיות כאובות המלוות את המשק הישראלי זה שנים ארוכות. (א) ההשקעה בתשתית התחבורה (כבישים, כולל כביש חוצה ישראל, רכבות, ונמלי אוויר וים) נותרה ברמה הגבוהה של 6.7 מיליארדי ש"ח; (ב) ננקטו צעדים לצמצום העסקתם של העובדים הזרים, שדוחקים את העובדים הישראלים החלשים ממעגל העבודה – בסוף השנה הוטלה אגרה שנתית בגין כל עובד זר⁴, והוקצו משאבים לפעולות אכיפה אצל מעסיקים ולהרחקת עובדים לא חוקיים מהארץ. צעדים אלה תרמו לירידה קלה במספרם של העובדים הזרים השנה, לראשונה מאז שנת 1994 שבה החלה נסיקתו; (ג) רוסן הגידול המתמיד של תשלומי ההעברה, התופסים נתח הולך וגדל בתקציב המדינה, מהווים תמריץ שלילי לעבודה ותורמים בטווח הארוך להרחבת מעגל העוני⁵. אלו צעדים

2 ההבטחה בדבר זמניותה של העלאת שיעורי המס מוטלת בספק לנוכח ניסיון העבר הקרוב: כך הועלתה התקרה לתשלומי הביטוח הלאומי ודמי הבריאות בשנת 1999 בשל חריגה צפויה מיעד הגירעון, אך תוספת מס זו לא בוטלה על אף השיפור בגביית המסים בעת הצמיחה של שנת 2000. קל וחומר השנה: כשמסתמנת סטייה גדולה מתוואי הפחתת הגירעון, יש מקום לחשש כי נטל המס הזמני יתפוך לפרמננטי.

3 היקף ההשקעה בתשתית התחבורה הגיע לכ-2.1 אחוזים מהתוצר העסקי. לשם השוואה, בשנים 1993 עד 1996, שזכורות כתקופת ההשקעה המוגברת בתשתית התחבורה, שיעור ההשקעה מהתוצר העסקי עמד על 1.7 אחוזים בממוצע.

4 האגרה אמנם מייקרת את עלות ההעסקה של עובד זר, אך אינה סוגרת את הפער בכדאיות בין העסקת עובד כזה למקבילו הישראלי.

5 ראו, למשל: קרנית פלוג וניצה קסיר (קלינר), (2001), "על עוני, עבודה, ומה שביניהם", בנק ישראל מחלקת המחקר, סדרת המאמרים לדיון 01.08; עדי ברנדר, אסנת פלד-לוי וניצה קסיר (קלינר), (2002), "מדיניות הממשלה ושיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים – ישראל ומדינות OECD בשנות התשעים", סקר בנק ישראל 74, עמ' 62-7;

כשהפיחות החד ועליית המחירים נמשכו בקצב מהיר והתגברו החששות ממשבר פיננסי, הועלתה ריבית בנק ישראל ב-4.5 נקודות אחוז, והדבר הביא לרגיעה בשוק המט"ח ולריסון עליית המחירים. במקביל נערכה התאמה של התקציב, תוך הטלת מסים חדשים וקיצוץ הוצאות הממשלה. המחצית השנייה התאפיינה אפוא בריסון פיסקלי ומוניטרי.

בשנה קשה זו ננקטו צעדי מדיניות שהתמודדו עם שלוש בעיות כאובות: נמשכה ההשקעה בתשתית התחבורה; נבלם הגידול של מספר העובדים הזרים; תשלומי ההעברה קוצצו במידה ניכרת.

הכרחיים להסרת מכשולים מרכזיים בדרך לצמיחה בת-קיימא, תוך ריסון האבטלה, אולם אין בהם כדי לחלץ את המשק מהשפל שנקלע אליו, ונדרשת שורה ארוכה של צעדים משלימים (המפורטים בחלק הראשון של דוח זה).

2. הביקוש וההיצע של התוצר

תיבה א'1: אומדן השפעה של האינתיפאדה על התוצר בשנת 2002

לאירועים הביטחוניים שפרצו בשטחים ברביע האחרון של שנת 2000 (האינתיפאדה) הייתה השפעה רבה על המיתון הכלכלי שפקד את ישראל מאז. בשונה מסכסוכים אלימים בעבר, המאבק הנוכחי פוגע בריכוזי המגורים והתעסוקה של האוכלוסייה האזרחית לאורך זמן, ומביא עמו שינוי בדפוסי חייה.

האינתיפאדה פגעה תחילה בתנועת התיירות הנכנסת וביצוא לשטחים, וכן בסדירות הגעתם של עובדי השטחים לישראל. עם חלוף הזמן והסלמת העימות התפשטו נזקיו לתחומים רבים נוספים, ובראש ובראשונה להשקעות ולצריכה הפרטית. יתירה מזאת, ההתמודדות בטרור חייבה להגדיל את המשאבים המוקצים למערכת הביטחון על זרועותיה השונות, תוך הרחבה ניכרת של ההוצאה לצריכה ציבורית. המיתון והגירעון התופח בתקציב המדינה חייבו נקיטת צעדים המקשים עוד יותר על הפעילות הכלכלית, ואלו חברו אל ההשפעה השלילית של האירועים הביטחוניים.

להלן נאמד אובדן התוצר בשנת 2002 כתוצאה מהתמשכות האינתיפאדה בשנה זו, באמצעות השוואת המצב הקיים למצב שבו היא הייתה נפסקת בסוף 2001. ראוי להדגיש כי גישה זו שונה מגישה המשווה את המצב הקיים למצב שבו האינתיפאדה לא הייתה פורצת כלל; אומדן ההשפעה המקרו-כלכלית של האינתיפאדה בשנת 2002 שנערך בשיטה השנייה גבוה בהרבה מאומדננו, משום שהוא כולל בבסיסו גם את הצמיחה שנקטעה בשנת 2001 בשל האינתיפאדה.

באומדן התוצר שהיה מתקבל בשנת 2002 בהנחה של סיום האינתיפאדה בסוף 2001 יש להביא בחשבון גם את השפעות האינתיפאדה לאחר סיומה, שכן ההתאוששות אינה יכולה להיות מיידית. בחלק מהשימושים, למשל ביצוא שירותי התיירות וביצוא לשטחים, וכן בצריכה הציבורית, הנחנו תגובה מדורגת, ואילו בשימושים אחרים – למשל בהשקעה בענפי המשק ובצריכת מוצרים בני-קיימא –

1 ראו: המכון הישראלי לדמוקרטיה (2002), איום ביטחוני ומשבר כלכלי – השפעת הטרור על הכלכלה הישראלית, הכנס הכלכלי העשירי, יולי.

אמורה להיות תגובה מהירה. רגישות האומדן לקצב ההתאוששות הכלכלית נבחנת בשני תרחישים, שונים זה מזה במידת ה"אופטימיות" לגבי מהירות חזרתו של המשק לאיתנו, מהירות שהייתה תלויה באופן סיומה של האינתיפאדה. על פי הערכתנו, אובדן התוצר בשנת 2002 כתוצאה מהאינתיפאדה הוא בין 3.1 לבין 3.8 נקודות אחוז. להלן פירוט ההנחות שבבסיס האומדן.

ההשקעה

התמשכות האירועים הביטחוניים, אי-הוודאות האופפת את מועד סיומם, והתכווצות הביקושים המקומיים בעטיים הביאו לירידת התשואה הצפויה מהשקעות, וזו, יחד עם הריבית הריאלית הגבוהה ששררה ערב ההפחתה החדה של סוף 2001, הביאה לצמצום ההשקעה בענפי המשק – של מקומיים וזרים. לו הסתיימה האינתיפאדה בסוף 2001, הייתה ההשקעה גדלה בשנת 2002 ב-5 עד 10 אחוזים. כל זאת בהנחה שתהליך ההתאמה כלפי מטה של ההשקעות, שהחל באמצע שנות התשעים, כבר הסתיים, והריבית הריאלית הייתה מתכנסת לרמה שתואמת את סביבת יציבות המחירים. התרחבות ההשקעה בקצב זה הייתה בחלקה פיצוי על התכווצות בשנת 2001, אך היא עדיין איטית בהרבה מן הנסיקה של ההשקעה למשל בעת היציאה מהשפל של 1965–1967 ומהמיתון של 1987–1989 (לוח א'–נ'–3).

בהשקעה בדיור ביש"ע ולאורך קו התפר נרשמה האטה, הנובעת ישירות מהאירועים הביטחוניים. הביקוש לדיור פחת גם ברחבי הארץ, בגלל הירידה בהכנסה הפרמנטית של משקי הבית ובשל האמרת הריבית על משכנתאות. פחתו גם ההשקעות של זרים בנדל"ן. ההנחה היא כי לו הסתיימה האינתיפאדה בסוף 2001, התעוררות הביקושים המדוכאים ב-2002 והגידול הצפוי של ההכנסה היו מובילים לעלייה של 5 עד 7 אחוזים בהשקעה בדיור.

הצריכה הפרטית

הצריכה הפרטית נפגעה בשל הערכה כי ההכנסה צפויה לרדת לפחות בעתיד הנראה לעין – בגלל שחיקת השכר הריאלי, התגברות האבטלה, הצטמצמות תשלומי ההעברה, ירידת שווי הנכסים של הציבור ועוד. התרחבות הגירעון התקציבי והמשבר בגביית המסים מעלים את הסבירות שנטל המס אף יעלה, וכך תקטן עוד יותר ההכנסה הפנויה בעתיד. מלבד זאת צמצמו פיגועי הטרור את הפעילות החוץ-ביתית, ועמה גם את התצרוכת. אילו תמה האינתיפאדה בסוף 2001 הייתה הצריכה הפרטית השוטפת מתרחבת בשיעור של כ-3 אחוזים, ובצריכת מוצרים בני-קיימא היה נרשם גידול מהיר של 5 עד 10 אחוזים, תופעה אופיינית לדפוסי הצריכה בעת יציאה ממיתון.

הצריכה הציבורית

התרחבות פעילות כוחות הביטחון בשטחי יש"ע ועליית עוצמתה הביאו לגידול ניכר של ההוצאה הציבורית הישירה והעקיפה לביטחון. גידול ההוצאות האמורות נאמד השנה בכ-3 מיליארדי ש"ח (בניכוי ההוצאות האלטרנטיביות – למשל אימונים

שלא התקיימו), מהם כ-1 מיליארד ש"ח בגין מבצע 'חומת מגן'. היו גם הוצאות נוספות - תגבור משמעותי של כוח האדם במשטרת ישראל, עלייה בתגמולים לנפגעי פעולות איבה ובהוצאות אשפוז בבתי חולים, התקנת אמצעי ביטחון ביישובי קו התפר וכדומה - בעלות כוללת של למעלה מחצי מיליארד ש"ח. אל אלה חוברת העלות החד-פעמית של השלב הנוכחי בהקמת גדר ההפרדה וב"עוטף ירושלים". בסיכום, העלות השנתית השוטפת של האירועים הביטחוניים בכל הארץ היא כ-4 מיליארדי ש"ח.²

אלמלא האינתיפאדה, היו ההוצאות האמורות נחסכות, והצריכה הציבורית האזרחית הייתה גדלה בשיעור של 2.5 אחוזים - קצב הגידול הממוצע של המחצית השנייה של שנות התשעים.

היצוא

שירותי תיירות: האומדן מבוסס על הנחה כי התאוששות התיירות מחו"ל תהיה הדרגתית, והיא לא תגיע לרמה ששררה בשנת 1998, השנה שלפני תחילת התיירות הקשורה לשנת המילניום. יש להדגיש שזקי האינתיפאדה לתיירות בתיבה א'-11 נאמדו ביחס למצב שבו היא לא הייתה פורצת כלל.

היצוא לשטחים: בשל הפגיעה הקשה בכלכלת השטחים, צמצום בתעסוקת עובדי השטחים בישראל, שהקטין את הכנסתם, הימנעות מרכישת תוצרת ישראל מסיבות לאומניות ושיבושים בסדירות המסחר, נרשמה צניחה ביצוא לשטחים, הנזקפת כולה לחובת האירועים הביטחוניים. ההנחה היא כי בטווח הקצר היקף היצוא לשטחים לא יחזור לרמה של ערב האינתיפאדה.

היצוא האחר: הונח כי הפגיעה ביצוא האחר השנה נבעה בעיקר מהצטמצמות הביקושים העולמיים. חשש של קונים בחו"ל מקשיים באספקת תוצרת מישראל, אי-קשירת עסקאות חדשות בגלל הימנעות אנשי עסקים מלהגיע ארצה בעת ההסלמה, וכן חרם או סנקציות על רקע פוליטי - כל אלה הם תופעות אפשריות, אך נראה כי עד עתה הן היו מצומצמות, ולכן הונח כי פגיעתן ביצוא התעשייתי למעט יהלומים הסתכמה בנקודת אחוז אחד לכל היותר.

בחישוב נזקי האירועים הביטחוניים לא נכללו השפעות נוספות, כירידה בדירוג האשראי של ישראל ועלייה בעלות גיוס ההון, פגיעה בחוסן של מערכת הבנקאות ועלייה בהסתברות למשבר פיננסי, התייקרות פרמיות ביטוח, ערך חיי האדם של אלו שקיפחו את חייהם או הפגיעה באיכות החיים של הנפגעים ובני משפחותיהם ועלויות עקיפות שונות. לפיכך האומדן דלעיל של מחיר האינתיפאדה הוא ככל הנראה אומדן חסר.

2 האומדנים הכספיים הם של אגף התקציבים במשרד האוצר. באומדנים אלה לא הובא בחשבון השימוש המוגבר בשירותי אבטחה פרטיים (שמוערך ביותר מרבע מיליארד ש"ח).

נציין כי מחירה של התמשכות האינתיפאדה אחרי 2002 ברמת העצימות הקודמת יהיה, כנראה, נמוך מהאומדן לעיל. זאת עקב מיצוי תהליכי התאמה והסתגלות לשגרה החדשה והתאמה כלפי מעלה של מלאים שאולו (למשל של מוצרים בני קיימא, חומרי גלם ומוצרי השקעה).

תיבה א'-1
השפעת האינתיפאדה על הכלכלה, 2002
 (שיעור השינוי השנתי, אחוזים)

השימושים והמקורות	בפועל	בניכוי השפעת האינתיפאדה ¹		ההפרש
		תרחיש א'	תרחיש ב'	
ההשקעה המקומית הגולמית	-10.2	4.1	1.3	14.4
מזה: ההשקעה בענפי המשק	-9.3	10.0	5.0	19.3
ההשקעה בבנייה למגורים	-5.8	7.0	5.0	12.8
הצריכה הפרטית	-0.5	3.9	3.0	4.3
מזה: הצריכה ללא בני-קיימא	0.2	3.1	2.8	2.9
צריכת מוצרים בני-קיימא	-6.2	10.0	5.0	16.2
הצריכה הציבורית	5.4	1.5	1.9	-3.8
מזה: הצריכה הביטחונית המקומית	8.9	-3.8	-2.2	-12.7
היצוא	-3.5	0.1	-0.4	3.6
סך כל השימושים	-1.1	3.2	2.3	4.3
היבוא ²	-2.5	1.8	0.8	4.3
התוצר המקומי הגולמי	-1.0	2.8	2.1	3.8

(1) בהנחה שהאינתיפאדה הייתה מסתיימת בסוף 2001.

(2) היבוא ללא האינתיפאדה נגזר מלוחות תשומה-תפוקה ומהשינויים בשימושים.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח א'-2
המקורות והשימושים, 1986 עד 2002
(שיעורי השינוי הכמותיים, אחוזים)

2002	2001	2000	1999-1996	1995-1990	1989-1986	
-1.0	-0.9	7.4	3.4	6.2	3.7	התוצר המקומי הגולמי
-2.5	-4.5	12.3	6.8	11.0	4.8	היבוא
						מזה: היבוא למעט יהלומים, דלק, אניות ומטוסים
-6.0	-3.5	14.5	6.6	11.7	4.1	סך כל המקורות
-1.5	-2.0	8.9	4.3	7.6	4.0	היצוא
-3.5	-11.7	25.3	7.8	7.4	4.5	מזה: היצוא ללא יהלומים
-8.0	-11.0	27.8	9.2	8.3	3.4	יצוא הסחורות ללא יהלומים
-6.1	-6.8	26.9	9.8	9.3	4.5	מזה: יצוא טכנולוגיות עלית
-9.8	-8.3	52.8	15.9	-	-	יצוא לאוטונומיה
-15.0	-28.7	-4.8	3.0	-	-	יצוא תירות
-2.1	-33.0	-6.5	-0.9	7.8	-3.2	ההשקעה המקומית הגולמית
-10.2	-2.6	-2.8	1.6	15.4	3.2	מזה: השקעה בענפי המשק
-9.3	-3.9	6.1	2.7	15.6	2.1	הצריכה הפרטית
-0.5	2.5	7.2	4.2	7.5	7.1	הצריכה הציבורית ¹
4.7	2.4	1.7	2.5	2.9	0.8	השימושים המקומיים ¹
-1.1	1.5	3.6	3.2	8.0	4.8	סך כל השימושים
-1.5	-2.0	8.9	4.3	7.6	4.0	

(1) למעט יבוא ביטחוני.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

א. הביקוש

התמורות בשימושים (לוח א'-2) ותרומתם לגידול התוצר (לוח א'-3) מלמדות על העמקת המיתון, תוך התפשטות ההאטה אל הצריכה הפרטית וצניחה בהשקעה המקומית הגולמית. השימושים המקומיים ירדו ב-1.1 אחוז, על אף עלייה של 4.7 אחוזים בצריכה הציבורית המקומית, בניגוד לשנת 2001, שבה השימושים המקומיים עלו ב-1.5 אחוזים. האינתיפאדה וההאטה הכלכלית בעולם בכלל, והמשבר בענפי הטכנולוגיה העילית בפרט, הם הגורמים המרכזיים למיתון. ההשפעה הישירה של זעזועים אלה בשנת 2001 באה לידי ביטוי בעיקר בירידת היצוא: היצוא התעשייתי ויצוא שירותי חברות ההונק הצטמצמו עקב נסיגה בביקוש העולמי, ואילו יצוא שירותי התיירות והיצוא לרשות הפלשתינית צנחו בגלל האינתיפאדה. כתוצאה מכך התכווץ היצוא (ללא יהלומים) בשנת 2001 ב-11.0 אחוזים, וגרע כ-2.6 נקודות אחוז תוצר. השנה הוא פחת ב-8.0 אחוזים וגרע 1.4 אחוזי תוצר. בין השימושים המקומיים, הורגשה הפגיעה בשנת 2001 בעיקר בהשקעה, שממילא הצטמצמה בתהליך התאמה רב-שנתי אחרי הגאות במחצית הראשונה של שנות התשעים. השנה, כתוצאה מהפנמת אופק המיתון והמשך הירידה

השימושים המקומיים ירדו השנה ב-1.1 אחוז, לעומת עלייה של 1.5 אחוזים אשתקד.

שלא כמו ב-2001, שבה ההשפעה הישירה של האינתיפאדה וההאטה הכלכלית בעולם התבטאה בעיקר בירידה של היצוא, השפעת הזעזועים השליליים ב-2002 התפשטה גם להשקעה ולצריכה הפרטית.

לוח א'-3
תרומת השינויים בשימושים לשינוי התוצר
המקומי הגולמי, 2000 עד 2002
(אחוזי תוצר)

2002	2001	2000	
-1.0	-0.9	7.4	התוצר המקומי הגולמי
-1.8	-1.4	7.5	התוצר המקומי הגולמי הנגזר
-0.4	1.2	2.7	סך השימושים המקומיים
-0.1	1.1	2.8	הצריכה הפרטית
0.1	1.2	2.3	מזה: ללא בני-קיימא
1.1	0.6	0.5	הצריכה הציבורית ללא יבוא ביטחוני
0.6	0.5	0.3	מזה: הצריכה הציבורית האזרחית
-1.4	-0.5	-0.6	ההשקעה המקומית הגולמית
-0.8	-0.3	0.5	מזה: ההשקעה בענפי המשק ללא אניות ומטוסים
-0.2	-0.6	-0.5	ההשקעה בדיוור
-1.4	-2.6	4.8	היצוא
-0.7	-1.0	3.2	מזה: יצוא סחורות
-0.8	-1.0	3.2	מזה: יצוא תעשייתי ללא יהלומים
-0.7	-1.6	1.6	יצוא השירותים

(1) התוצר המקומי הגולמי הנגזר מתקבל כסך התרומות של השימושים המקומיים לתוצר בניכוי היבוא על פי מקדמי תשומה-תפוקה של שנת 1995. השיעורים יכולים שלא להסתכם עקב עיגול המספרים.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

הצריכה הפרטית צנחה, עם הדרדרות המצב הביטחוני.

בתשואה להון, שהגיעה לרמה שלא נראתה כמותה מאז תכנית הייצוב של 1985, הצטמצמה ההשקעה בענפי המשק בכ-9.3 אחוזים, אך בה בעת הואט קצב הירידה של ההשקעה במגורים. בסך הכול, פחתה ההשקעה המקומית הגולמית השנה ב-10.2 אחוזים, ותרמה 1.4 נקודות אחוז להתכווצות התוצר. בהוצאה לצריכה הפרטית נרשמה ירידה של 0.5 אחוז, שמשמעותה ירידה של 2.5 אחוזים בצריכה לנפש, וזאת לעומת יציבות בצריכה לנפש בשנת 2001.

הצריכה הפרטית למעט בני-קיימא לנפש פחתה ב-1.9 אחוזים, וצריכת מוצרים בני-קיימא צנחה ב-6.2 אחוזים. החלקת התצרוכת הביאה לירידה חדה בשיעור החיסכון הפרטי.

התפתחות הפעילות במהלך השנה (לוח א'-4) מראה בבירור כי הירידה שנרשמה בצריכה הפרטית בשנת 2002 היא פועל יוצא של השפעת קצה (רמה נמוכה בסוף שנת 2001) וצניחה ברביע השני, בעת הדרדרות המצב הביטחוני ושיבוש אורח החיים של הציבור בעטייה. התמעטות הפיגועים במחצית השנייה של השנה הביאה להתאוששות בצריכה הפרטית. בסוף השנה בלט הריסון בהוצאה לצריכה ציבורית, בעיקר ביטחונית. הצריכה הפרטית לנפש פחתה השנה, כאמור, ב-2.5 אחוזים, ירידה שלא הייתה כמותה משנת 1984. בצריכה הפרטית למעט בני-קיימא נרשמה ירידה של 1.9 אחוזים לנפש, ואילו הצריכה של מוצרים בני-קיימא צנחה ב-6.2 אחוזים, בהמשך לירידה של 3.0 אחוזים אשתקד. הירידה של 3.1 אחוזים בהכנסה הפרטית הפנויה מכל המקורות הייתה גדולה מהצמצום בצריכה השוטפת. החלקת התצרוכת הביאה לירידה חדה בשיעור

לוח א'-4
ההתפתחויות במהלך השנה, 2000 עד 2002
(נתונים מנכ"ל עונתיים, שיעורי השינוי לעומת הרביע הקודם, מונומים שנתיים)

	2002				2001				2000				במהלך השנה ¹			
	III		II		I		IV		III		II		I		IV	
	IV	III	II	I	IV	III	II	I	IV	III	II	I	IV	III	II	I
המקורות והשימושים	0.1	-0.2	-0.7	1.5	-3.2	-6.4	-3.3	0.2	-6.0	13.2	8.8	6.0	1.4	-3.0	3.9	
התוצר המקומי הגולמי	-1.0	-0.4	-2.3	0.5	-7.0	-9.1	-7.7	0.9	-9.5	15.2	14.0	7.6	0.6	-5.6	4.9	
תוצר המגזר העסקי	4.3	-0.8	-2.3	0.9	-2.4	-0.5	0.6	2.6	3.3	7.1	10.4	8.7	0.9	-0.4	7.5	
הצרכה הפרטית	2.5	1.6	-2.6	0.6	-0.4	-1.2	5.5	4.0	2.6	4.6	8.3	7.4	1.0	1.3	5.9	
מזה: ללא בני קיימא	-5.7	2.3	10.9	-0.3	37.7	-15.8	4.6	0.1	6.1	15.3	-12.8	-2.0	2.1	3.7	1.3	
הצרכה הציבורית	-8.6	-10.6	-1.5	-8.7	-14.1	-7.4	-18.5	-1.7	3.4	-6.1	2.4	9.1	-4.5	-11.2	-0.7	
ההשקעה בנכסים קבועים	-11.0	-8.7	1.6	-8.9	-22.4	-7.9	-23.4	3.2	21.3	-4.9	4.1	24.1	-3.1	-14.8	6.8	
מזה: ההשקעה בענפי המשק	-4.0	-9.7	-16.6	-3.5	4.6	-1.3	-6.2	9.9	-51.1	-2.9	-11.4	-5.3	-8.7	1.4	-20.7	
מזה: ההשקעה בדיור	11.1	-7.6	5.1	-2.8	0.1	-15.4	-22.2	-11.7	-39.1	61.1	22.2	43.0	5.1	-12.6	11.5	
היצוא ²	21.2	-3.9	-3.4	-5.7	-5.0	-24.6	-23.4	6.8	-56.5	119.8	33.1	34.8	1.7	-12.5	14.5	
מזה: ללא ידלומים	35.4	19.4	-43.4	50.9	-18.1	-0.6	-38.1	44.1	-79.5	-35.8	-20.1	-12.5	7.8	-8.0	-45.3	
יצוא התיירות	9.2	-8.8	11.2	8.4	-5.3	-7.9	-18.7	-23.0	8.8	5.6	16.8	61.4	6.8	-14.1	17.7	
יצוא הסחורות	1.6	-1.1	3.1	1.2	-5.0	-5.4	-10.9	-1.5	-4.2	15.4	10.9	6.5	2.3	-6.4	6.2	
השימושים	11.5	-14.0	19.4	2.9	-5.8	-14.1	-15.6	-14.3	12.2	22.8	6.0	14.3	4.6	-13.6	11.2	
היבוא																
מזה: ללא יבוא ביטחוני																
אגוז ומטוסים וידלומים	-6.7	-9.4	-5.8	6.3	-15.9	-7.1	-9.5	-15.0	6.8	17.8	18.3	20.1	-4.2	-13.3	14.3	
השימושים המקומיים	-3.3	3.1	0.7	4.9	-10.9	-0.7	-6.0	3.7	11.9	-0.1	8.2	-0.7	1.5	-4.6	4.6	
שיעור האבטלה ³	10.1	10.3	10.3	10.6	10.3	9.6	8.8	8.6	8.8	8.9	8.8	8.6				
פריון העבודה ^{5,4}	4.4	11.1	-15.5	-1.3	-2.7	1.0	-19.0	4.6	11.8	1.4	5.1	9.2				
ממוצע שעות העבודה למעסיקים																
הישראלים במגזר העסקי ⁵	-2.1	-10.3	6.5	6.9	-1.9	-9.7	5.0	-6.2	-6.8	9.5	-1.7	-3.2				
מדד הייצור התעשייתי	-3.9	-7.7	-17.0	-3.7	-3.9	-7.7	-17.0	-3.7	-4.3	5.4	16.3	11.3	-0.9	-7.4	4.5	
המדד המשולב	-4.0	-5.7	-5.0	-3.7	-4.0	-5.7	-5.0	-3.7	-0.1	5.4	7.0	6.1	-4.0	-4.5	3.7	

- (1) שיעור הגידול של הנתונים המקוריים ביחס לשנה הקודמת.
 (2) היצוא אינו כולל תקבולים מגרמי ייצור בחו"ל ותקבולי ירבות של הממשלה הרחבה מחו"ל.
 (3) נתונים אלו מתייחסים לזמנות ולא לשיעורי השנוי.
 (4) פריון העבודה שווה לתוצר המקומי הגולמי של המגזר העסקי/ תשומת העבודה.
 (5) הנתונים הרבעוניים מבוססים על נתוני החשבונאות הלאומית וסקר כוח אדם.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

החיסכון הפרטי מההכנסה הפנויה, מתוקנת בגין צריכת שירותי בני-קיימא, עד לרמה הנמוכה של סוף שנות השמונים (לוח א'-נ'-9).

לנוכח השחיקה בשכר, המשך העלייה בשיעור האבטלה, הקיצוץ בתשלומי ההעברה, הטלת מסים חדשים וציפיות לגזירות נוספות (העלאת מסים וצמצום או ייקור של השירותים לאזרח) אם הממשלה תתקשה לרסן את הוצאותיה בשנת 2003 – הפנים הציבור את משכו ועומקו של המיתון ותיקן כלפי מטה את הערכתו לגבי תוואי ההכנסה העתידית (ההכנסה הפרמננטית). ביטוי לכך ניתן למצוא בירידת הצריכה השוטפת לנפש, לעומת יציבות אשתקד, ובצמצום חד של צריכת מוצרים בני-קיימא.

שינויים בתצרוכת נבחנו באמצעות ניתוח כמותי במודל של ההכנסה הפרמננטית עם מגבלת נזילות⁶. המשתנים המסבירים במשוואת הטווח הקצר הם השינוי בהכנסה הפנויה משכר לנפש, השינוי במלאי הרכוש הנקי לנפש, השינוי בריבית הריאלית הצפויה וגורם התיקון של התצרוכת בטווח הקצר לפי תוואי ההכנסה הצפויה בטווח הארוך. בשנת 2002 הייתה תרומה מכרעת לשינוי בהכנסה הפנויה, בדומה לשנים עברו. הפער בין סך התרומות של המשתנים המסבירים לבין השינוי בתצרוכת לנפש בפועל בשנת 2002 היה שלילי וגדול יותר, בערך מוחלט, מאשר בשנת 2001. לא ברור באיזו מידה ניתן לייחס פער זה להתאמת הציפיות של משקי הבית לגבי הכנסתם הפרמננטית, או שמא מגבלת הנזילות השנה הייתה חריפה יותר (בעיקר בקרב השכבות החלשות, המתאפיינות ברמה גבוהה של נטייה שולית לצרוך), והיא לא באה לידי ביטוי מלא במקדמי המשתנים המסבירים. להנמכת ההכנסה הפרמננטית פעלו גם עליית שיעור האבטלה וציפיות להמשך עלייתו.

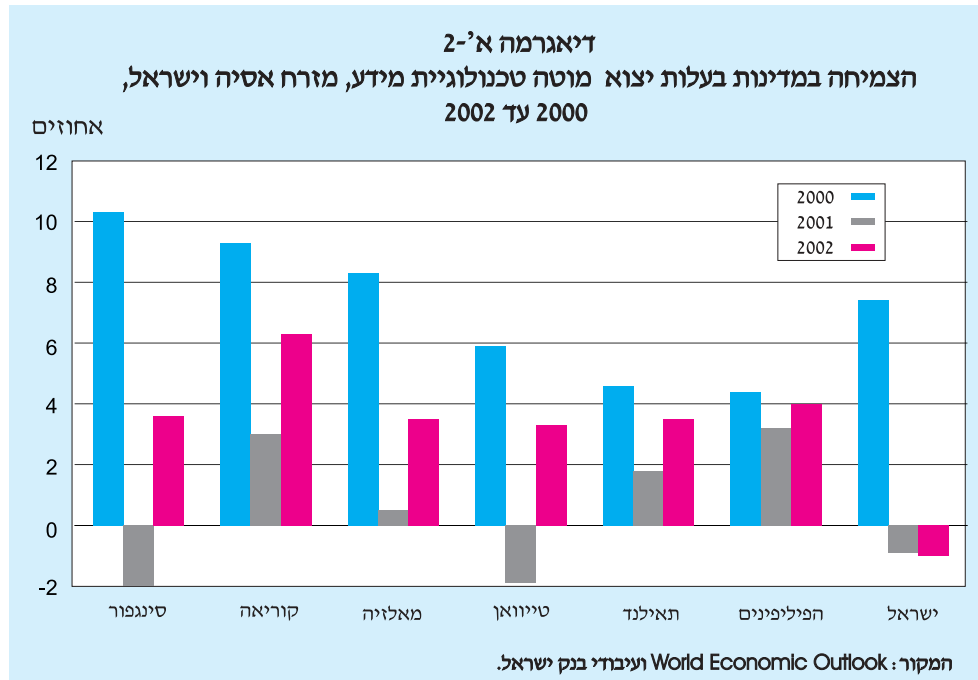
ההשקעה בנכסים קבועים (ההשקעה המקומית הגולמית למעט השינוי במלאי) ירדה השנה ב-8.5 אחוזים, בהמשך לירידה של 6.1 אחוזים אשתקד. ההשקעה בענפי המשק (ללא אניות ומטוסים) פחתה ב-7.1 אחוזים תוך ירידה בשיעור דו-ספרתי של ההשקעה במכונות וציוד ובכלי תחבורה, וצמצום של 1.4 אחוזים בבנייה שלא למגורים. ההשקעה בתשתית פחתה השנה, אחרי גידול נאה בשנתיים הקודמות, בגלל צמצום ההשקעות בענף התקשורת ובנמלי הים והאוויר (פרויקט נתב"ג 2000), והתייצבות של ההשקעות בתשתית התחבורה. (ראו לוח א'-נ'-19, ופירוט נוסף בסעיף התחבורה והתקשורת בהמשך הפרק). קצב הירידה של ההשקעה בדיור הואט השנה ועמד על 5.8 אחוזים, לעומת 12.7 אחוזים אשתקד. ייתכן שהתפתחות זו מסמנת את מיצוי מגמת ההתכווצות המאפיינת את ענף הבנייה משנת 1998. בהשערה זו תומכים נתונים על עלייה בהתחלות הבנייה ובמחירי הדירות במהלך השנה. כנגד זאת פועלים גורמים אחדים המקשים על התאוששות הענף, ובכללם אי-הוודאות הביטחונית והכלכלית ושיעוריה הגבוהים של הריבית הריאלית הארוכה.

6 ראו: יעקב לביא ומישל סטרבצ'ינסקי (2002), "האם הרחבה פיסקלית מגדילה את הביקוש המצרפי והפעילות בישראל? בחינה אמפירית לתקופה 1960 עד 2000", הפורום למדיניות כלכלית ע"ש פנחס ספיר. המחברים מראים כי להרחבה פיסקלית (גירעונית או ממומנת על-ידי מיסוי ישיר) השפעה שלילית מובהקת על הצריכה הפרטית, אפילו בטווח הקצר, עם גמישות תחלופה של כ-0.5. התחלופה הולכת וגוברת עם עליית הסבירות לפרמננטיות השינוי (שמתבטאת בהיקף ההרחבה ובמידת התמדתה).

7 לפירוט המודל ראו תיבה א'-3 בדוח לשנת 2001.

הציבור הפנים השנה את משכו ועומקו של המיתון, והערכותיו בדבר ההכנסה העתידית תוקנו כלפי מטה.

התגברה ההצטמצמות של ההשקעה בענפי המשק, בעוד שקצב הירידה של ההשקעה בדיור הואט. ישנם סימנים נוספים למיצוי מגמת ההתכווצות השוררת בענף הבנייה מאז 1998.

היצוא הישראלי עבר בשנות התשעים שינוי מבני ניכר, שבמהלכו חלקם של ענפי הטכנולוגיה העילית ביצוא התעשייתי, ללא יהלומים, עלה בהתמדה והגיע בשנת 2000 לכ-53 אחוזים. גם הצמיחה ביצוא של שירותי חברות ההזנק ניוונה מהביקושים הערים לתוצרת עתירת טכנולוגיה מתקדמת. המשבר הכלכלי, שפרץ בסוף שנת 2000 והוביל על ידי התנפצות הבועה בענפי המסחר באינטרנט והתקשורת, גרם לצניחת הביקושים לחומרה בענפי טכנולוגיית המידע (IT), והביא להתכווצות מהירה של הענפים המתקדמים ברחבי העולם⁸. ההתכווצות הורגשה בשנת 2001 בעוצמה באותן מדינות שהתמחו בתחום זה, ובכללן ישראל. ואולם, בניגוד לישראל, הצמיחה במדינות אחרות מוטות יצוא טכנולוגיה עילית התחדשה בשנת 2002 (דיאגרמה א'-2). ייתכן שהיצוא הישראלי המתקדם מתמחה בתחומים שלא נהנו מהתעוררות הביקושים (כפי שמלמד הניתוח בסעיף התעשייה בהמשך הפרק), אך לא מן הנמנע שההסלמה במצב הביטחוני גרמה להסטת הביקוש למשקים בעלי אווירה עסקית שקטה יותר.

יצוא הסחורות והשירותים, שפחת אשתקד בכ-12 אחוזים, הוסיף לקטון גם השנה. ביצוא הסחורות (למעט יהלומים) נרשמה ירידה של כ-6 אחוזים. בענפי הטכנולוגיה העילית, שעיקרם ענפי האלקטרוניקה, עמדה הירידה על 11 אחוזים, ואילו ביצוא התעשייתי המעורב והמסורתי הירידה נבלמה. יצוא היהלומים נסק בכ-24 אחוזים, הודות להתעוררות הביקוש העולמי. יצוא השירותים הצטמצם בכ-12 אחוזים, עיקרם עקב צניחה ביצוא שירותי התוכנה והמו"פ.

התנפצות הבועה בענפי טכנולוגיית המידע פגעה ב-2001 בצמיחה של מדינות רבות מוטות יצוא טכנולוגיה, ובכללן ישראל. ב-2002 התחדשה הצמיחה במדינות האחרות, אך לא בישראל. תופעה זו קשורה להתמחות היצוא הישראלי בתחומים שבהם הביקושים לא התעוררו, אך ייתכן גם שהביקוש הוסט מישראל בשל ההסלמה במצב הביטחוני.

יצוא הסחורות והשירותים הוסיף להצטמצם גם השנה, בעוד שיצוא היהלומים נסק, הודות להתעוררות הביקוש העולמי.

8 ראו תיבה א'-2 בדוח לשנת 2001.

ההסלמה הביטחונית
המשיכה להכות בענף
התיירות וביצוא לרשות
הפלשתינית.

הצריכה הציבורית
הייתה השימוש היחיד
בתוצר שגאה השנה:
הצריכה הביטחונית
המקומית התרחבה ב-
8.9 אחוזים, והצריכה
האזרחית גדלה ב-3.2
אחוזים.

הירידה בשיעור דו-ספרתי הנמשכת ביצוא שירותי התיירות (הכולל גם את צריכת העובדים הזרים בארץ), וביצוא לרשות הפלשתינית היא מתוצאותיה של האינתיפאדה. מספר התיירים שנכנסו לישראל פחת השנה ב-30 אחוזים, בהמשך לירידה של כ-50 אחוזים אשתקד, בעוד שבעולם פחתה מעט תנועת התיירות. (ראו תיבה א'-11 בהמשך הפרק.) יצוא הסחורות והשירותים לרשות הפלשתינית הצטמצם, בגלל הצניחה ברמת החיים ובכוח הקנייה בשטחים, אי-סדירות הסחר וחרם על תוצרת ישראל.

הצריכה הציבורית הייתה השימוש היחיד בתוצר שגאה השנה. הצריכה הציבורית המקומית (דהיינו ללא יבוא ביטחוני) גדלה השנה ב-4.7 אחוזים, אחרי עלייה של 2.4 אחוזים אשתקד. אלמלא האינתיפאדה היא הייתה גדלה השנה ב-1.5 עד 1.9 אחוזים (תיבה א'-1). הצריכה הביטחונית המקומית התרחבה השנה ב-8.9 אחוזים, כתוצאה מעלייה תלולה של 12.4 אחוזים בקניות המקומיות (הוצאות שוטפות, בינוי, כולל הקמת גדר ההפרדה, ועוד) ועלייה של 6.2 אחוזים ריאלית בהוצאות השכר, שחלקה נובע מתשלום בגין שירות מילואים, אשר התארך השנה, במיוחד בעת מבצע "חומת מגן" ואחריו. הכבדת נטל הביטחון התבטאה גם בצריכה הציבורית האזרחית (למשל תוספת תקציבים למשטרת ישראל), וחלק ממנה, כגון עלויות התגבור של מערך האבטחה, העלה את העלויות של המגזר הפרטי. הצריכה הציבורית האזרחית גדלה ב-3.2 אחוזים כתוצאה מעלייה של 4.3 אחוזים בקניות וגידול של 2.7 אחוזים בהוצאות השכר; האחרון נבע מהתרחבות של 3.1 אחוזים בתעסוקה, שקווצה חלקית על ידי שחיקה ריאלית של השכר בשירותים הציבוריים.

ב. היצע התוצר העסקי

תוצר המגזר העסקי
התכווץ השנה ב-3.1
אחוזים.

התוצר של המגזר העסקי התכווץ השנה ב-3.1 אחוזים, בהמשך לירידה של 2.4 אחוזים בשנת 2001. הירידה בתוצר העסקי למעט חברות ההונק הייתה השנה חדה יותר (2.1 אחוזים, לעומת 1.1 אחוזים אשתקד), והיא מעידה על הדרדרות נוספת בפעילות העסקית. הסיבות לכך הן הירידה בביקושים המקומיים, בגלל האינתיפאדה, קיפאון ביצוא הסחורות, בשל השפל בביקוש העולמי לתוצרת ענפי הטכנולוגיה העילית ודשדוש של הסחר הבין-לאומי בתוצרת אחרת.

ההתפתחות במהלך
השנה משקפת האטה
בקצב הירידה של התוצר
העסקי, שהחריפה ברביע
השני, עם ההסלמה במצב
הביטחוני.

ההתפתחות במהלך השנה (לוח א'-4) משקפת האטה בקצב הירידה של התוצר העסקי. נראה, שלדיכוי הצריכה הפרטית בשל הרעה במצב הביטחוני ברביע השני, בעת מבצע "חומת מגן", ולזהירות בשיבה לאורח חיים רגיל לאחר מכן הייתה השפעה מכרעת; זו התבטאה בירידה חדה של התוצר העסקי ומדד הייצור התעשייתי באותה העת, אף כי ייתכן שגם גיוס המילואים הרחב גרם פגיעה מסוימת בהיצע. בדומה לשנת 2001, מחירי התוצר העסקי עלו פחות מאשר מדד המחירים לצרכן, עדות נוספת לירידת הביקוש לתוצר המקומי.

המיתון המתמשך התבטא בעוצמה רבה בשוק העבודה. (לוח א'-5; לפירוט ראו פרק ב'). תשומת העבודה במגזר העסקי פחתה, זו השנה השנייה ברציפות, תוך יציבות במספר המועסקים הישראלים, צניחה במספר המועסקים מהשטחים וירידה קטנה במספר העובדים הזרים. עלות העבודה ליחידת תוצר עלתה השנה ב-1.3 אחוזים; עלות העבודה לשעה ירדה ב-1.3 אחוזים, בעיקר בגלל השחיקה הריאלית בשכר, ובה בעת ירד

תשומת העבודה במגזר העסקי פחתה השנה, תוך יציבות של מספר המועסקים הישראלים וירידה של מספר הלא-ישראלים. עלות העבודה ליחידת תוצר עלתה, בגלל הירידה של פריזון העבודה.

רווחיות החברות והתשואה להון במגזר העסקי המשיכו להדרדר.

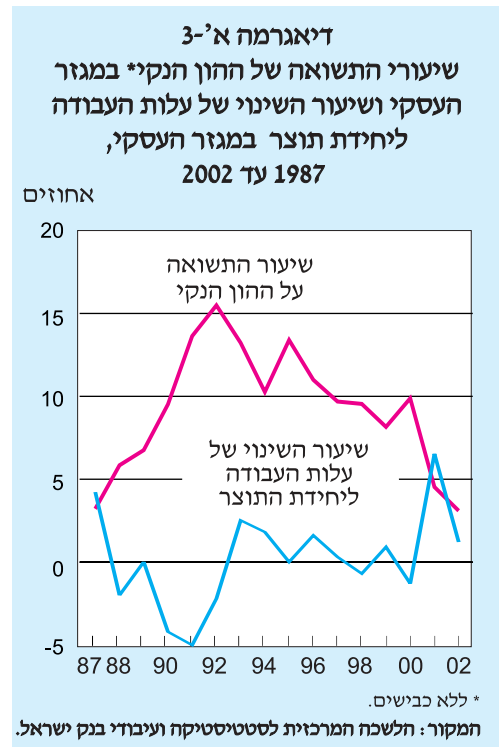
הפריזון הכולל פחת ב-4.5 אחוזים, אחרי ירידה של 3.3 אחוזים אשתקד. מגמת הירידה נמשכה מאז תחילת שנות התשעים.

פריזון העבודה (התוצר לשעת העבודה) ב-2.6 אחוזים. בשנים עברו, לאחר עלייה של עלות העבודה ליחידת תוצר, הייתה באה ירידה, כך שבטווח הארוך הן היו מקוזות זו את זו, ופירושו של דבר הוא שלאורך זמן פריזון העבודה והשכר הריאלי גדלו בשיעורים דומים. לעומת זאת בשנת 2001 גדלה עלות העבודה ליחידת תוצר בשיעור חריג של 6.6 אחוזים, והוסיפה לעלות השנה. מכאן שתהליך ההתאמה של תשומת העבודה ועלותה לביקושים המתכווצים כנראה טרם הסתיים.

התייקרות רכיב העבודה בתוצר הביאה לשחיקה נוספת של התשואה להון הנקי: זו ירדה השנה ל-3.2 אחוזים, אחרי צניחה מ-10 ל-4.6 אחוזים אשתקד. הירידה המחריפה של רווחיות המגזר העסקי הביאה להדלדלות תקבולי מס ההכנסה מחברות בשיעור של כ-22 אחוזים, בהמשך לירידה של כ-10 אחוזים אשתקד. גם

פגיעת המיתון בעסקים קטנים הייתה קשה מאוד: תקבולי מס ההכנסה מעצמאיים פחתו השנה בכ-17 אחוזים, אחרי ירידה של כ-8 אחוזים אשתקד. נטל המס הרובץ על המגזר העסקי הוכבד השנה, עם הקטנת שיפוי האוצר בגין תשלומי המעסיקים למוסד לביטוח לאומי וביטול תקרת ההכנסה לתשלום דמי ביטוח לאומי. העלאת מס הערך המוסף בנקודת אחוז אחת הוסיפה לדיכוי הביקושים המקומיים, וסביר שחלק גדול ממנה לא התגלגל אל הצרכנים - בשל הקיפאון בצריכה הפרטית - ותרם אף הוא לשחיקת רווחיותן של החברות.

השנה נרשמה ירידה של 4.5 אחוזים בפריזון הכולל, אחרי ירידה של 3.3 אחוזים אשתקד. בעשור הקודם היה הפריזון הכולל שלילי, בניגוד לעלייתו במדינות המפותחות מאמצע שנות התשעים. עם זאת, מהימנות נתוני הפריזון הכולל מוגבלת, בשל שינויים אפשריים בפונקציית הייצור הענפית ומחסור בנתונים בדוקים על מלאי ההון בענפים אחדים. הנתונים לענף התעשייה בדוקים, ולפיהם פחת הפריזון הכולל השנה ב-2.2 אחוזים, בהמשך לירידה של 4.8 אחוזים אשתקד (לוח א'-נ'-16). משמעות הדבר היא כי נדרשת התייעלות בתהליך הייצור, שתתמוך בהגברת התחרותיות, הן בשוק המקומי והן בשוק היצוא. כמו כן אפשר שתהליך ההטמעה של טכנולוגיות חדשות בכלל ובתחום המחשוב ורשתות המידע בפרט טרם הסתיים.

9 ראו: צבי אקשטיין וחיים רגב (1999), "צמיחת הפריזון בענפי התעשייה הישראלית: 1975-1994", רבעון לכלכלה 2/1999.

גורם נוסף שפעל להקטנת פריזון הייצור השנה הוא העלאת נטל המס על עבודה וצריכה. הסטת מקורות למגזר הציבורי בעת השפל הכלכלי מנוגדת למדיניות ארוכת טווח של שחרור המשאבים לטובת המגזר הפרטי. העלאת המס באחוז תוצר מקטינה את התוצר העסקי בשתי נקודות אחוז בטווח הארוך, והשפעתה בטווח הקצר מתבטאת בעיקר בפריזון הייצור¹⁰.

לריבית הריאלית הנמוכה במחצית הראשונה של השנה לא הייתה השפעה מובהקת על הפעילות הכלכלית – מפני שתקופה זו התאפיינה באי-ודאות מדינית-ביטחונית ניכרת, בספקות לגבי יכולתה של הממשלה לעמוד ביעד הגירעון ולנקוט את הצעדים הנדרשים לריסון פיסקלי, וכן בהערכה כי בנק ישראל יאלץ להעלות את הריבית במטרה לבלום את עליית המחירים ולשמור על היציבות הפיננסית במשק. ואכן, הריבית הריאלית המשוקללת בדיעבד עמדה השנה על 8.9 אחוזים, לעומת 7.2 אחוזים אשתקד. באווירה זו, ספק אם היה בכוחה של ריבית ריאלית נמוכה להביא לחידוש ההשקעות, לנוכח מיעוט ההזדמנויות העסקיות וציפיות להמשך המיתון. יתירה מזאת, הירידה בהיצע מקורות המימון הבנקאי, על רקע הרעה בתוצאות העסקיות וחשש להמשך גידולה של ההפרשה לחובות מסופקים, הקשו על הפירמות לגייס הון והחריפו את מגבלת הנזילות של משקי הבית. על פי דיווח של החברות המשתתפות בסקר בנק ישראל, קשיי המימון, שהתגברו במהלך השנה, היו מגבלת ההיצע המרכזית של העסקים ברוב ענפי המשק.

התפתחויות אחדות בשנת 2002 – שחיקת השכר הריאלי, שיחד עם הפיחות הריאלי משפרת את תחרותיות הפירמות, יישום הרפורמה במיסוי הישיר, שאמורה להפחית את נטל המס בשנים הבאות, המשך ההשקעה הציבורית בתשתית התחבורה, קיצוץ בתשלומי ההעברה והגברת התמריצים להשתתפות בשוק העבודה – הם תנאים הכרחיים לחזרה לצמיחה בת קיימא כשהזעזועים השליליים החיצוניים יחלפו. עם זאת, מכשולים רבים עדיין ניצבים בפני המשק בדרך להשגת צמיחה בת קיימא, והראשון שבהם הוא גודלו של המגזר הציבורי. משקל הצריכה הציבורית בתוצר המשיך לעלות גם השנה, והוא עלול לפגוע בהתרחבות המגזר העסקי¹¹. מלבד זאת, ספק אם הצמצום החד בתשלומי ההעברה יתמיד, בשל הרגישות הציבורית למצוקת השכבות החלשות וחולשת שוק העבודה, והניסיון מלמד כי קפיצת מדרגה בהוצאות הביטחון נוטה להימשך שנים ארוכות, גם כשהצרכים פוחתים¹².

לנוכח אי-הודאות הביטחונית וציפיות להמשך המיתון, לא הייתה לריבית הריאלית הנמוכה במחצית הראשונה של השנה השפעה מובהקת על הפעילות הכלכלית. הירידה בהיצע מקורות המימון הבנקאי הקשתה על הפירמות לגייס הון והחריפה את מגבלת הנזילות של משקי הבית.

השנה נשחק השכר הריאלי, נמשכה ההשקעה בתשתית התחבורה, ויושמה הרפורמה במיסוי הישיר – תנאים הכרחיים לחזרה לצמיחה בת-קיימא. עם זאת, מכשולים רבים ניצבים בפני המשק, והעיקרי שבהם הוא גודלו של המגזר הציבורי.

10 ראו: יעקב לביא ומישל סטרבצ'ינסקי (2001), "השפעתם של משתני מדיניות ושל העלייה על התוצר העסקי ורכיביו – גורמי הייצור והפריזון – בישראל, 1960 עד 1995", סקר בנק ישראל 73.
11 ראו: יוסי זעירא, ומישל סטרבצ'ינסקי, (2001), "הקטנת גודלה של הממשלה בישראל אחרי 1985", מתוך "ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק", בעריכת א' בן בסט (עם עובד).
12 בשנים האחרונות מוצתה במידה רבה הירידה של משקל הוצאות הביטחון בתוצר, והדבר מדגיש את הצורך בהעלאת הנושא לסדר היום הציבורי.

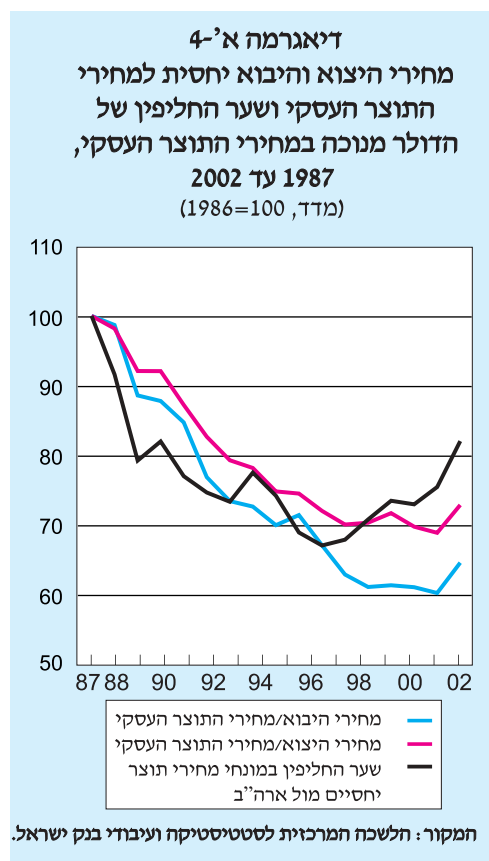
3. שער החליפין הריאלי, החיסכון וההשקעה

א. שער החליפין הריאלי

השנה נרשם פיצוח של 5.8 אחוזים בשער החליפין הריאלי במונחי מחירי היצוא (7.3 אחוזים במונחי מחירי היבוא), לעומת ייסוף קל אשתקד (לוח א'-6 ודיאגרמה א'-4). היה מקום לצפות כי לפיחות ריאלי כה משמעותי תהיה השפעה של ממש על התפתחות סחר החוץ; ואולם, יצוא הסחורות (למעט יהלומים) ירד השנה בכ- 6 אחוזים, בדומה לירידתו ב-2002, בעוד שהיבוא (למעט יבוא ביטחוני, יהלומים, אניות ומטוסים) הצטמצם בשיעור גבוה יותר מאשר אשתקד (6.9 אחוזים לעומת 4.2 אחוזים). תנאי הסחר (היחס של מדד מחירי היצוא למדד מחירי היבוא) הורעו ב-1.4 אחוזים, ואילו הגירעון המסחרי (למעט יהלומים, אניות ומטוסים) הצטמצם ב-2.2 אחוזים, משום שירידתו של היבוא הייתה תלולה מזו של היצוא.

רבים קיוו כי הפיחות הריאלי יאושש כבר השנה את היצוא, וכך יתרום להגברת הפעילות המשקית ולשיפור ניכר בגירעון המסחרי, שיושג גם בזכות ריסון היבוא המתחרה. אמנם ייתכן כי השפעה זו עוד תבוא לידי ביטוי בשנת 2003, אך ברור שיש מקום לבחון את מנגנון התמסורת בין הפיחות הריאלי לבין היצוא. במהלך שנות התשעים לא נמצאה זיקה בין התמורות בשער החליפין הריאלי ובתנאי הסחר לבין סך יצוא הסחורות, שגידולו הובל על ידי גידול מואץ של יצוא ענפי התעשייה המתקדמים.

הגורם שעיצב את פני היצוא הישראלי מאמצע שנות השמונים הוא הביקוש העולמי לתוצרת ענפי הטכנולוגיה העילית, והשפעתו גוברת על השפעת המחיר הגלומה בפיחות הריאלי. ארבעה בשנים 1986 עד 2000, ובו נעוצה הסיבה לקיפאון היצוא בשנתיים האחרונות. אחרי פרוץ המשבר הכלכלי בעולם בשנת 2000 והתנפצות הבורסה בענפי טכנולוגיית המידע, שוק מוצרי האלקטרוניקה והענפים המתקדמים האחרים אינם מגלים ניצני התאוששות, והשפעה זו גוברת, ככל הנראה, על השפעת המחיר הגלומה בפיחות הריאלי. ביצוא ענפי התעשייה המסורתית והמעורבים, שהשפעת הפיחות הריאלי עליהם אמורה להיות מובהקת יותר, בשל שולי רווח צרים ותחרותיות חזקה יותר בשוקי היעד, נרשמה השנה התייצבות, אחרי ירידה של 3.3 אחוזים אשתקד (בערך דולרי). הפיחות הריאלי תרם לצמצום היבוא, שירד השנה בשיעור חד יותר מאשר אשתקד,

השנה התרחש פיצוח ריאלי ניכר, תוך הרעה בתנאי הסחר ושיפור בגירעון המסחרי.

הגורם הדומיננטי להתפתחות היצוא הישראלי מאמצע שנות השמונים - כולל השפל בשנתיים האחרונות - הוא הביקוש העולמי לתוצרת ענפי הטכנולוגיה העילית, והשפעתו גוברת על השפעת המחיר הגלומה בפיחות הריאלי.

לוח א'-6
שער החליפין הריאלי והסחר העולמי, 1986 עד 2002
(שיעורי השינוי, אחוזים)

2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	1995-1990	1989-1986	
5.8	-1.3	-2.7	2.0	0.4	-2.7	-3.4	-3.5	-5.1	שער החליפין במונחי יצוא ¹
7.3	-1.4	-0.5	0.4	-2.9	-6.3	-6.1	-3.4	-6.8	שער החליפין במונחי יבוא ²
									שער החליפין במונחי מחירי תוצר יחסיים מול ארה"ב
8.8	3.4	-0.7	3.8	4.3	1.2	-2.7	-2.9	-8.4	שער החליפין הנומינלי ביחס לסל תנאי הסחר ³
14.2	1.4	-4.7	8.3	9.6	4.3	3.5	9.6	16.9	הסחר העולמי - התרחבות כמותית
-1.4	0.1	-2.3	1.6	3.4	3.8	2.9	-0.1	1.8	מחירי היצוא בעולם
-	2.7	12.4	5.3	4.1	10.3	6.7	6.1	6.4	מחירי היבוא בעולם
-	-3.4	0.0	-0.9	-6.0	-6.3	-1.7	1.6	6.4	
-	-3.2	1.3	-2.4	-6.7	-5.5	-1.2	1.0	3.9	

(1) היחס בין מחיר היצוא, למעט יהלומים, למחיר התוצר העסקי, כולל שירותי דיור.

(2) היחס בין מחיר היבוא, למעט יהלומים, למחיר התוצר העסקי, כולל שירותי דיור.

(3) היחס בין מחיר היצוא, למעט יהלומים, למחיר היבוא, למעט יהלומים.

המקור: IFS, U.S. Dept. Of Commerce / Bureau of Economic Analysis, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

אף כי ברור שהתפתחות זו היא גם פועל יוצא של השפעת ההכנסה, המשתקפת ברמה נמוכה של הביקושים המקומיים. השפעת ההכנסה התבטאה, למשל, בצניחה של 13.4 אחוזים ביבוא מוצרי צריכה בני-קיימא, בעוד שיבוא המוצרים לצריכה שוטפת התמעט רק ב-1.6 אחוזים (בערך דולרי). כמו כן ירד, ב-7.0 אחוזים, יבוא נכסי ההשקעה (למעט אניות ומטוסים), ירידה התואמת את הקיפאון של ההשקעה בענפי המשק. לעומת זאת נראה שהשפעת הפיחות הריאלי הייתה הגורם הדומיננטי לעצירת המגמה הרב-שנתית של ירידה במכירות התעשייה לשוק המקומי. (לפרטים ראו סעיף התעשייה.)

התפתחות שער החליפין הריאלי והגורמים המשפיעים עליו בטווח הארוך ובטווח הקצר נדונים רבות במחקר האמפירי¹³. הסתכלות מזווית ראייה אחרת על שער החליפין הריאלי מוצעת במסגרת השערת בלסה-סמואלסון (Balassa-Samuelson Hypothesis), שנותנת ביטוי לגורמי צד ההיצע, ולפיה ייסוף ריאלי הוא פועל יוצא של צמיחה מואצת המונעת על ידי גידול מהיר של פריון המגזר הסחיר ביחס לבלתי-סחיר. מכאן, שבשנות מיתון ניתן לצפות לפיחות ריאלי (הנמדד על ידי שער החליפין של הדולר בניכוי עליית מחירי התוצר בישראל לעומת ארה"ב). ניתוח התפתחותו של שער החליפין הריאלי במסגרת השערת בלסה-סמואלסון (תיבה א'-2) מראה כי משנת 1986 ואילך השתנתו אכן הייתה קשורה קשר הדוק לצמיחה מובלת הפריון בענפים הסחירים.

הפיחות הריאלי תרם לצמצום היבוא, שירד השנה בשיעור חד יותר מאשר אשתקד, ירידה שנבעה גם מהשפעת ההכנסה והקיפאון בהשקעה.

ניתוח התפתחותו של שער החליפין הריאלי במסגרת השערת בלסה-סמואלסון מלמד כי משנת 1986 ואילך השתנתו של שער החליפין הייתה קשורה קשר הדוק לצמיחה מובלת-הפריון בענפים הסחירים.

13 ראו, למשל: ליאורה מרידור, ושולה פסח (1994), "שער החליפין הריאלי בישראל: פרספקטיבה של שלושה עשורים", בנק ישראל מחלקת המחקר, סדרת מאמרים לדיון 94.15; אסף זוסמן (1998), "שער החליפין הריאלי בישראל: 1980-1997", בנק ישראל מחלקת המחקר, סדרת מאמרים לדיון 98.05.

זאת אף על פי שבאותה תקופה ספג המשק זעזועי ביקוש חזקים, ובראשם גל העלייה מחבר העמים והתנפצות הבועה בענפי טכנולוגיית המידע, והיה נתון להשפעת גורמים נומינליים, כתנועות הון אוטונומיות ותהליך הדיסאינפלציה.

תיבה א'-2: שער החליפין הריאלי והשערת בלסה-סמואלסון

על-פי ההשערה המפורסמת של בלסה-סמואלסון, כשגידולו של הפריון במגזר הענפים הסחירים מהיר יותר מאשר במגזר הלא סחיר - בתנאי שההון והעבודה ניידים בין המגזרים והמשק פתוח לשוק ההון הבין-לאומי - נגרמת התייקרות יחסית של המוצרים הלא סחירים. כפועל יוצא מההפרש בפריון ובעליית המחירים, הרי בתקופות של צמיחה מואצת מתייסק שער החליפין הריאלי ובתקופות של מיתון השער מפוחת. נהוג לבחון השערה זו בהשוואה בין שתי מדינות, כאשר שער החליפין הריאלי נמדד כשער החליפין של המטבעות מנוכה ביחס מדדי מחירים כלליים (מדד מחירים לצרכן, מחירי התוצר וכו') בשני המשקים.

בדקנו את השערת בלסה-סמואלסון לגבי שער החליפין הריאלי בישראל לעומת

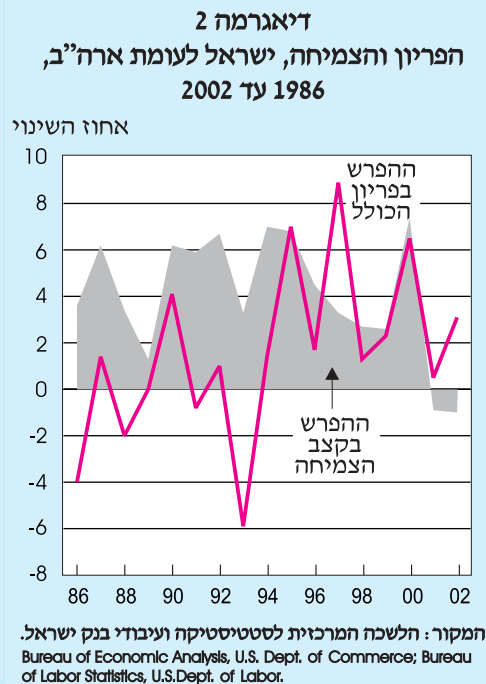
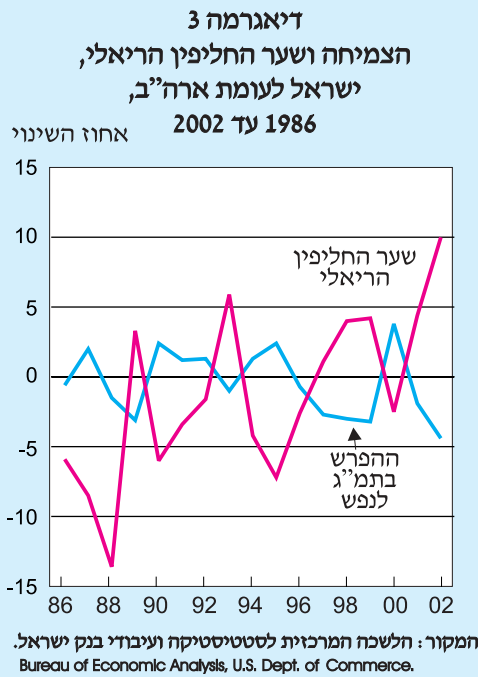

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וניבוי בנק ישראל.
Bureau of Economic Analysis, U.S. Dept. of Commerce; Bureau of Labor Statistics, U.S. Dept. of Labor.

ארצה"ב משנת 1986 ואילך. נבחנו קשרי גומלין בין הבדלי הפריון לעליית המחירים הדיפרנציאלית בענפים הסחירים והלא-סחירים, ובין הפריון לצמיחה. דיאגרמה 1 מצביעה על מתאם שלילי בין הפריון לבין עליית המחירים בענף: הענפים הסחירים (החקלאות, התעשייה, התחבורה והתקשורת) התאפיינו בפריון גבוה יחסית בחמש-עשרה השנים האחרונות, ואילו בענפים הלא-סחירים (הבינוי, המסחר והשירותים, חשמל ומים) היה הפריון נמוך יחסית.

כיוון שהשינויים בפריון הם הגורם העומד מאחורי הצמיחה (דיאגרמה 2), אין תימה שהצמיחה היא תמונת הראי של התמורות בשער החליפין הריאלי, כפי שעולה מדיאגרמה 3. (ייסוף מסומן כירידה בשער החליפין הריאלי.)

1 Romanov, D. (2002). "Real exchange rate and Balassa-Samuelson hypothesis: appraisal of Israel's case since 1986", Bank of Israel Research Department, mimeo

התמורות בשער החליפין הריאלי פורקו לשלושה רכיבים: (א) השונות בשער החליפין הנומינלי של הדולר; (ב) שיעור עליית המחירים בענפים הסחירים בישראל יחסית לשיעור זה בארה"ב; (ג) עליית המחירים הדיפרנציאלית בענפים הלא-סחירים לעומת הסחירים בישראל יחסית לארה"ב. להבדיל משני הרכיבים הראשונים, שהם גורמים נומינליים, הרכיב השלישי משקף את המנגנון הריאלי של השערת בלסה-סמואלסון, הנשען על הבדלי הפריון. הגמישות של שער החליפין הריאלי ביחס לעליית מחירים דיפרנציאלית בענפים הבלתי סחירים לעומת הסחירים בישראל (מול ארה"ב) נאמדת ב-0.6.

הניתוח מראה כי רק כרבע מהפיחות הריאלי שהתרחש בשנת 2001 מוסבר על-ידי הוזלת המחירים היחסיים של המגזר הלא-סחיר בישראל לעומת ארה"ב, הוזלה שמקורה בשחיקת הפריון בענפי התעשייה והחקלאות. עיקר ההשפעה (כמחצית מהפיחות הריאלי) הייתה של גורמים נומינליים – הפיחות ועליית מחירי התפוקה במגזר הסחיר בישראל לעומת ארה"ב – כפועל יוצא מזעזוע ביקוש חזק שפקד ב-2001 את ענפי היצוא הישראליים.

ב. החיסכון, ההשקעה והחשבון השוטף

שיעור החיסכון הלאומי מכלל הכנסות המשק ירד, זו השנה הרביעית ברציפות, והגיע ל-16.7 אחוזים, לעומת 18.3 אחוזים אשתקד (לוח א'-נ'-17). רמה כה נמוכה של שיעור החיסכון הלאומי לא ידענו משנת 1989, השנה שחתמה את המיתון המתמשך של 1987-1989 (ראו תיבה בחלק הראשון של הדוח). צניחה בחיסכון הפרטי, הנובעת משחיקה ריאלית של 3.1 אחוזים בהכנסה הפנויה של הפרטים ומהחלקה מסוימת של התצרוכת, היא שגררה את הירידה בשיעור החיסכון הלאומי - שכן החיסכון הציבורי דווקא גדל השנה במקצת, עקב ירידה חדה בתשלומי הריבית לחו"ל.

הצריכה הפרטית לנפש הצטמצמה השנה - בניגוד להתאמה חלקית ביותר בשנת 2001 - ומכאן שהציבור הפנים את הירידה המתמשכת בהכנסתו. עם זאת מעיד השיעור החלקי של צמצום הצריכה, 2.5 אחוזים (לעומת ירידתה האמורה של ההכנסה הפנויה ב-3.1 אחוזים) על הערכות בציבור כי המיתון לא יימשך לנצח.

להסבר ההקטנה של שיעור החיסכון הפרטי, שרק חלק ממנה שימש להחלקת התצרוכת, תרמו גם גורמים פיננסיים - תשואה שלילית בכמה אפיקי השקעה והתאמת תיק הנכסים הפיננסיים של הציבור למיסוי ההון.

שיעור ההשקעה המקומית הגולמית מכלל ההכנסות הצטמצם ב-1.2 נקודת אחוז והגיע ל-18.6 אחוזים. ירידה זו משקפת התכווצות של 10.2 אחוזים בהשקעה המקומית הגולמית בעת שסך ההכנסות במשק לא גדלו במונחים ריאליים.

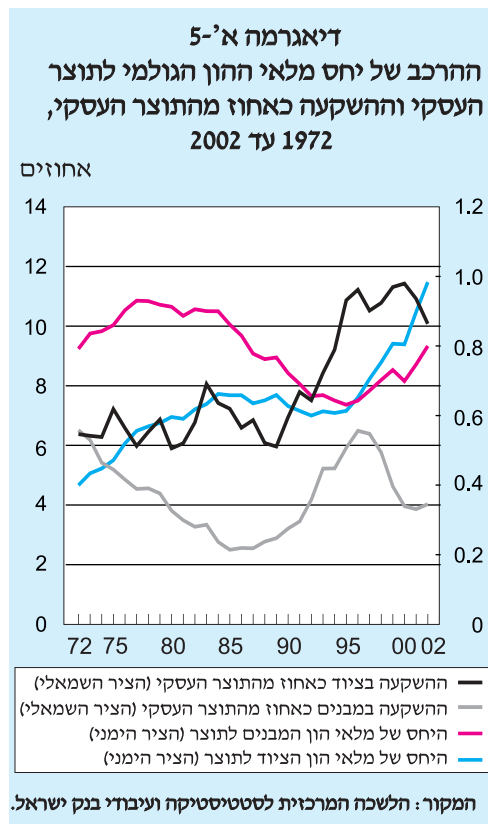
ירידת ההשקעה בנכסים קבועים נמשכה משנת 2000, אך חלקה בתוצר המקומי הגולמי הלך ופחת עוד משנת 1995, שבה הוא היווה 26.2 אחוזים, עד ל-17.4 אחוזים בשנת 2002. הסיבות העיקריות לצמצום ההשקעה השנה הן אי-הוודאות הביטחונית וההערכות בדבר המשך המיתון בארץ ואי התאוששות מהירה בעולם, וגם קשיים בגיוס ההון. ייתכן כי גורמים קצרי טווח אלה התלכדו עם מגמת ההתכווצות הרב-שנתית שנצפתה לאחר תקופת הצמיחה המואצת במחצית הראשונה של שנות התשעים (דיאגרמה א'-5 ולוח א'-נ'-3). למגמה זו תרמה, בין היתר, הריבית הגבוהה שבה התבטאה המדיניות המוניטרית המרסנת בתקופת הדיסאינפלציה. הירידה בהשקעות וברווחיות משתקפת היטב בירידה החדה של שיעור התשואה להון (לוח א'-נ'-1.10), הפוחת מאז שנת 1996.

שיעור החיסכון הלאומי מכלל הכנסות המשק ירד ל-16.7 אחוזים - הרמה הנמוכה ביותר מאז שנת 1989. הצניחה בחיסכון הפרטי אפשרה החלקת תצרוכת לנוכח הירידה החדה בהכנסה הפנויה.

למרות החלקה מסוימת, מעידה הצטמצמות הצריכה הפרטית לנפש ב-2.5 אחוזים על הפנמת עומקו והתמשכותו של המיתון, להערכת הציבור.

שיעור ההשקעה המקומית הגולמית מכלל ההכנסות הצטמצם ב-1.2 נקודת אחוז.

ירידת ההשקעה בנכסים קבועים נמשכה משנת 2000, בגלל אי-הוודאות הביטחונית, ההערכות בדבר המשך המיתון בארץ ואי-התאוששות מהירה בעולם וקשיים בגיוס ההון.

ההשקעה בדיור פחתה ב-2002 ב-5.8 אחוזים, וזאת לאחר ירידה מצטברת של כ-33 אחוזים משנת 1997. ההשקעה בבנייה שלא למגורים, שגם היא יורדת ברציפות משנת 1997, הצטמצמה ב-1.4 אחוזים, אחרי ירידה של 5.9 אחוזים בשנת 2001. ניתן לראות בהתפתחויות אלה סימן לסיומו הקרב של תהליך התאמה ממושך שעבר ענף הבנייה עם תום ההשפעות של קליטת גל העלייה, אשר חוללה גיאות בשוק הנדל"ן. ירידה משמעותית של מחירי הדירות מסוף שנת 1998, יחד עם עלייה מתמשכת של שכר הדירה מגבירות את הדחף לחידוש ההשקעה בנדל"ן, אשר התבטא בגידול מסוים של מספר התחלות הבנייה והדירות החדשות שנמכרו במהלך שנת 2002. הביקוש המתעורר הושפע ככל הנראה גם מציפיות לפיחות השקל, בעקבות הפחתת הריבית הנומינלית בסוף 2001 והאצת האינפלציה במחצית הראשונה של השנה. לעליית הכדאיות של ההשקעה בנדל"ן תורמת גם תשואה שלילית בשוקי המניות בעולם ובארץ והתייצבות מחירי הנדל"ן בארה"ב ובאירופה ברמה הגבוהה שאליה הם הגיעו בשנות הגיאות הכלכלית. כנגד זאת פעלו שני גורמים למיתון הביקושים לנדל"ן: (א) ירידה של עשרות אחוזים במספר התחלות הבנייה בשטחים וצמצום משמעותי ביישובי קו התפר כתוצאה ישירה של האירועים הביטחוניים; (ב) אי-הוודאות הכלכלית וציפיות לירידה בהכנסה הפרמנטית ולעליית הריבית על המשכנתאות, בעקבות ירידה בחיסכון של המגזר הפרטי וגידול החוב של הממשלה.

על רקע הירידה בהשקעות המגזר הפרטי בולטת ההשקעה הציבורית בתשתית הכבישים, שגדלה החל משנת 2000 בשיעור ניכר (לוח א'-נ' 1.19). הגדלתה של השקעה זו, וכן של ההשקעות במפעלי מים וחשמל, שגדלו השנה, התבקשו זה מכבר, וכיום הן נחוצות יותר מתמיד כבסיס לצמיחה בת-קיימא וכתנאי להתאוששות ההשקעות הפרטיות וליציאת המשק מהשפל הכלכלי.

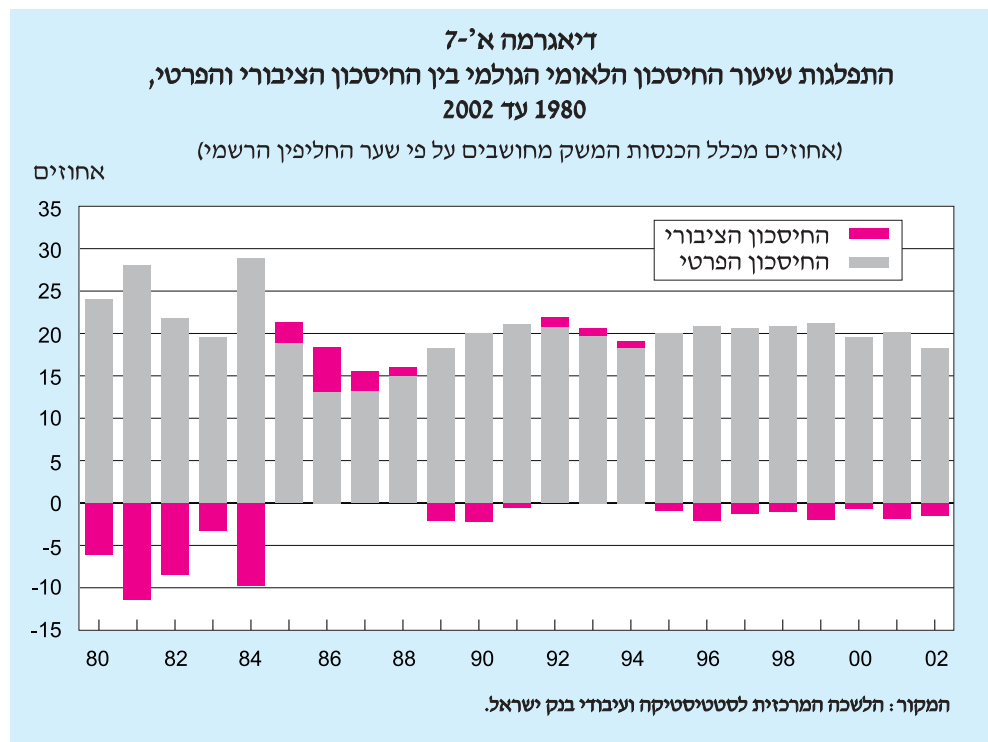
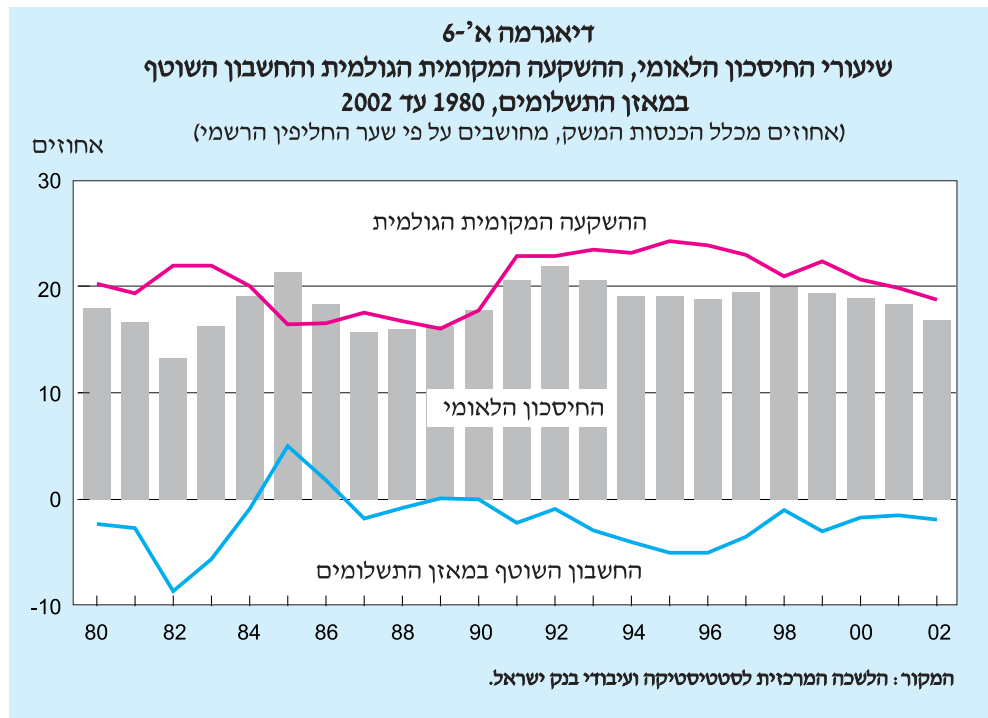
ההשקעה בדיור פחתה ב-2002 ב-5.8 אחוזים, וההשקעה בבנייה שלא למגורים הצטמצמה ב-1.4 אחוזים. ניתן לראות בכך סימן לסיומו הקרב של תהליך התאמה ממושך שעבר ענף הבנייה מתקופת הגיאות בעת קליטת גל העלייה.

ההשקעה בתשתית התחבורה גדלה החל משנת 2000 בשיעור ניכר.

לוח א'-7
ההשקעה במלאי, 1998 עד 2002
(אחוזי תוצר עסקי, מחירים שוטפים)

2002	2001	2000	1999	1998	
3.84	4.12	2.24	2.89	0.45	סך כל ההשקעה במלאי
-0.49	0.21	-0.09	-0.30	0.10	הדלק
0.34	-0.44	-0.21	-0.27	-0.27	היהלומים
3.99	4.35	2.54	3.46	0.62	סך כל ההשקעה, למעט דלק ויהלומים
0.51	-0.55	1.28	0.54	0.30	מזה: א. תעשייה
0.83	0.59	-2.17	1.06	-0.42	ב. אחר
2.65	4.29	3.50	1.87	0.73	ג. חברות הזנק

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

קצב ההשקעה במלאי בענפי התעשייה והמסחר כאחוז מהתוצר הואט השנה. גידול המלאי של חברות ההזנק הואט, לראשונה משנת 1995, שבה החל רישום המלאי בענף זה (לוח א'-7). הסיבה לכך היא קשיי חברות ההזנק בגיוס הון: מדדי המניות של חברות הטכנולוגיה העילית ברחבי העולם צנחו במהלך השנה (מדד הנאסד"ק ירד ב-31 אחוזים; מדד תל-טק ירד בלמעלה מ-35 אחוזים). וגם השקעות קרנות הון הסיכון הישראליות הצטמצמו, ב-30 אחוזים לעומת אשתקד.

הגירעון בחשבון השוטף התרחב מ-1.4 אחוזים מכלל ההכנסות בשנת 2001 ל-1.9 נקודות אחוז השנה, כתוצאה מירידה של 1.6 נקודות אחוז בשיעור החיסכון, שקוזה חלקית על-ידי התכווצות ההשקעה. ראוי לציין כי מתחילת שנות השבעים הרעה בחשבון השוטף נבעה בדרך כלל מגידול של ההשקעות מעבר לגידול החיסכון - מה שמקטין את הסיכון שבהתרחבות הגירעון משום שהבשלת ההשקעות מאיצה את צמיחת התוצר בעתיד; לעומת זאת השנה, בדומה לשנים 1973 ו-1974, הגירעון בחשבון השוטף התרחב בעוד שההשקעה הצטמצמה.

קצב הגידול של המלאי בחברות ההזנק הואט השנה, לראשונה מאז 1995, בגלל קשיים חמורים בגיוס הון.

הגירעון בחשבון השוטף התרחב מ-1.4 אחוזים מכלל ההכנסות בשנת 2001 ל-1.9 נקודות אחוז השנה, כתוצאה מירידה של 1.6 נקודות אחוז בשיעור החיסכון, שקוזה חלקית על ידי התכווצות ההשקעה.

4. ענפי המשק

I ההתפתחויות העיקריות בענפי המשק¹⁴

תוצר ענף התעשייה, שהוא כרבע מהתוצר העסקי, ירד בשנת 2002 ב-2.8 אחוזים. הסיבה המרכזית להתכווצות הענף היא ירידה ביצוא בכלל וביצוא ענפי הטכנולוגיה העילית בפרט, קיפאון שהחל עם התנפצות הבועה בענפי טכנולוגיית המידע המתקדמים בשנת 2000 ופרוץ המשבר הכלכלי העולמי. היצוא התעשייתי ירד השנה בכ-5.7 אחוזים (במונחי דולרים), בעוד שיצוא ענפי האלקטרוניקה צנח ב-18.7 אחוזים - מעל ומעבר לירידה ביבוא המוצרים והרכיבים האלקטרוניים של ארה"ב. כפועל יוצא, פחת נתח השוק של הענפים המתקדמים הישראליים בשוק האמריקאי. היצוא של ענפי הטכנולוגיה המעורבת והמסורתית עלה בשיעור מתון. השנה נבלמה ירידתן של מכירות התעשייה לשוק המקומי, שנמשכה בחמש השנים הקודמות. המכירות התייצבו חרף הירידה של כלל הביקושים המקומיים, התייצבות שמקורה בפיחות הריאלי של 7.3 אחוזים (במונחי יבוא), שייקר את היבוא המתחרה. פריון העבודה בתעשייה השתפר במקצת ב-2002 לעומת אשתקד, והתשואה להון התייצבה, לעת עתה, ברמה הנמוכה שהגיעה אליה ב-2001 - בעיקר הודות להוזלה של עלות העבודה.

פעילותו של ענף הבנייה המשיכה להצטמצם ב-2002, זו השנה החמישית ברציפות, ותפוקתו פחתה ב-3.3 אחוזים. עם זאת הצמצום היה נמוך משהיה בשנים האחרונות, ואף נרשמו עליות קלות בהתחלות הבנייה ובמספר ההיתרים. תוצר הענף ירד ב-4.5 אחוזים, ירידה גדולה מירידת התוצר העסקי, וכתוצאה מכך משקלו של הענף בתוצר העסקי המשיך לרדת. מספר המועסקים בענף פחת ב-3.5 אחוזים, בגלל צניחה במספר העובדים הפלשתינים. לעומת זאת, מספר המועסקים הישראליים, שירד ברציפות משנת 1997 עד

תוצר ענף התעשייה ירד ב-2.8 אחוזים, בעיקר בשל ירידה ביצוא בכלל וביצוא ענפי הטכנולוגיה העילית בפרט; מכירות התעשייה לשוק המקומי התייצבו; פריון העבודה השתפר במקצת לעומת אשתקד, והתשואה להון התייצבה.

פעילותו של ענף הבנייה המשיכה להצטמצם, זו השנה החמישית ברציפות, ותפוקתו פחתה ב-3.3 אחוזים. מספר המועסקים בענף פחת ב-3.5 אחוזים בגלל צניחה במספר העובדים הפלשתינים. לעומת זאת עלה מספר המועסקים הישראליים.

14 הסעיפים הבאים דנים בתוצר העסקי ובפריון כפי שהוא נמדד בענפי המשק (לוח א'-11.1) - ולא מצד השימושים, על פי החשבונאות הלאומית, המדידה ששימשה את החלק הראשון של פרק זה.